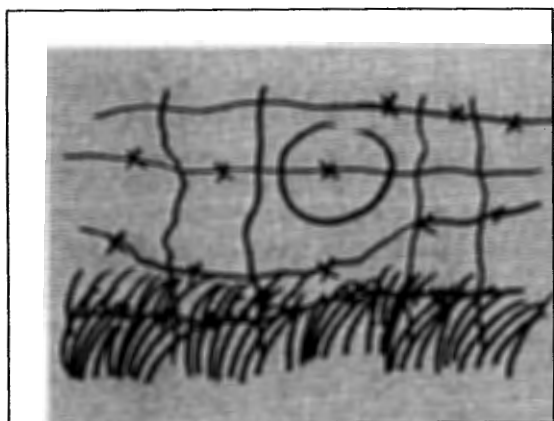

กระบวนการค้นเกี่ยวกับ สิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา ศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก

อำนวยการ ยัสโยธา

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลังจากที่สหประชาชาติได้ลงมติรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เมื่อคืนวันที่ ๑๐ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๔๘ (พ.ศ. ๒๔๙๑) ขึ้นไว้ ก็เท่ากับคำว่า “สิทธิมนุษยชน” (Human Rights) ได้ถูกประกาศใช้อย่างเป็นทางการแล้ว ครั้นอยู่ต่อมาคำนี้ก็กลายเป็นที่กล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวาง ทั้งในสังคมตะวันตก และยังแพร่หลายไปสู่ส่วนต่างๆ ของโลก ในสังคมนอกตะวันตกอีกด้วย

แต่ถ้าจะว่าไปแล้ว ความคิดเกี่ยวกับ สิทธิ, เสรีภาพ, ภราดรภาพ, การแสวงหาความสุข และต่อต้านการกดขี่ น่าจะมีอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ทั่วไปในทุกส่วนของโลกอยู่ก่อนแล้ว ดังเช่นในหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นเมื่อ ๒,๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว แม้โดยถ้อยคำ (wording) จะมีได้ใช้คำว่า “สิทธิมนุษยชน” แต่ในหลักคำสอนเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ และเรื่องอื่นๆ อีกหลายเรื่อง พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีหลุดพ้นจากทุกข์ โดย “การรักษาดนเอง” ให้ดีก่อน แล้วจะได้ชื่อว่า “ช่วยรักษาเพื่อนมนุษย์อื่น” ให้อยู่เย็นเป็นสุขด้วย

จึงกลายเป็นข้อนำคิดว่าหลักคำสอนดังกล่าวน่าจะมีความหมายทำนองเดียวกับสิทธิมนุษยชนตามความหมายของทางตะวันตกด้วยหรือไม่? หรือมีประเด็นแง่มุมที่แตกต่างกันอย่างไรบ้าง? สามารถที่จะนำเอาแนวคิดสองระบบนี้มา “ผสมกัน” กันได้มากน้อยเพียงใด? จึงน่าที่จะได้ศึกษาเพื่อแสวงหาคำตอบต่อไป

๒. วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

๒.๑ วัตถุประสงค์ของการวิจัย
งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ

(๑) ศึกษากระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา

(๒) วิเคราะห์เปรียบเทียบกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนากับแนวคิดแบบตะวันตก

(๓) หาทางผสมผสานกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนากับแนวคิดแบบตะวันตกเข้าด้วยกัน

๒.๒ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสิทธิมนุษยชน อาจจะได้ศึกษาได้หลายแง่มุม เช่น ในแง่กฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือปรัชญาก็ได้ แต่ในที่นี้จะศึกษาโดยเน้นหนักเฉพาะแง่ปรัชญา ในขอบข่ายของ จริยปรัชญา โดยศึกษาเกี่ยวกับ อุดมการณ์ และ บรรทัดฐานทางจริยธรรม ของสิทธิมนุษยชนในหลักคำสอนของพุทธศาสนา ถ้าจะกล่าวถึงแง่มุมอื่นๆ ที่นอกเหนือจากนี้บ้างก็เพียงเท่าที่จำเป็นเพื่อนำมาประกอบในการอธิบายในแง่จริยปรัชญาให้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้นเท่านั้น

การศึกษาระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนาในที่นี้จะจำกัดกรอบเนื้อหาให้อยู่ในขอบเขตดังนี้

(๑) อุดมการณ์ หรือ หลักคิด เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ซึ่งถือว่าเป็นปรัชญาสิทธิมนุษยชนตามคติแห่งพุทธศาสนา

(๒) หลักปฏิบัติ เพื่อบรรลุอุดมการณ์แห่งสิทธิมนุษยชนซึ่งถือว่าเป็นบรรทัดฐานทางจริยธรรมเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ตามคติแห่งพุทธศาสนา

๓. คำนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ในงานวิจัยนี้มีนิยามศัพท์เฉพาะ ดังนี้

๑. คำว่า กระบวนการทัศน์ ในที่นี้ ผู้วิจัยกำหนดใช้เพื่อต้องการที่จะสื่อความหมายว่า ในบรรดาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เรียกว่า พระธรรม ซึ่งขอกำหนดเรียกว่า หลักคิด และส่วนที่เรียกว่า พระวินัย ซึ่งขอกำหนดเรียกว่า หลักปฏิบัติ ครั้นเมื่อนำเอา หลักคิด และหลักปฏิบัติมารวมกันเข้าเป็นกระบวนการอันเดียวกันก็ขอกำหนดเรียกว่า กระบวนการทัศน์ เพราะฉะนั้นคำว่า กระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา จึงหมายถึงบรรดา หลักธรรมคำสอน และ หลักวินัยคำสั่งทั้งมวลของพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนนั่นเอง

๒. คำว่า พุทธศาสนาในที่นี้เน้นความหมายเฉพาะพุทธศาสนานิกายเถรวาท

๓. คำว่า ศึกษาโดยวิเคราะห์เปรียบเทียบ “แนวคิดแบบตะวันตก” หมายถึง การศึกษาโดยวิเคราะห์เปรียบเทียบ กับ กรอบความคิด ในปญญาสาภลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ที่ประกาศใช้โดยองค์การสหประชาชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๔๘

๔. ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

งานวิจัยนี้คาดว่าจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ ดังนี้

๑. ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนาได้ดียิ่งขึ้น

๒. ช่วยให้ผู้สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบพุทธกับแนวคิดแบบตะวันตกได้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น

๓. ช่วยให้เกิดการผสมผสานกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบพุทธกับแนวคิดแบบตะวันตกได้แนบเนียนยิ่งขึ้น

๔. สามารถนำเอาผลวิจัยที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการปรับปรุงจัดระเบียบ และกลไกทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ให้สอดคล้องกับหลักการแห่งสิทธิมนุษยชนได้ดียิ่งขึ้น

๕. ช่วยส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์
ไม่ว่าต่างเชื้อชาติ ศาสนา เพศ ภาษา สีผิว หรือสถานะ
อื่นใด ทั้งนี้เพื่อที่จะได้ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข
และช่วยส่งเสริมสันติภาพของโลกได้อีกทางหนึ่งด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อนุสนธิจากการที่ผู้วิจัยได้อ่านบทความสั้น ๆ ของ
ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ชิ้นหนึ่งชื่อ Buddhism and
Human Rights ที่ได้นำเสนอต่อ UNESCO เมื่อเดือน
ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ต่อมาได้มีการแปลบทความนี้
เป็นภาษาไทยชื่อว่า “พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน”
ในบทความนี้ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ฯ ได้อ้างถึงการตั้งข้อ
สังเกตของ โซดจ์ัตโมโก (Soedjatmoko) ที่วิตกกังวลว่า

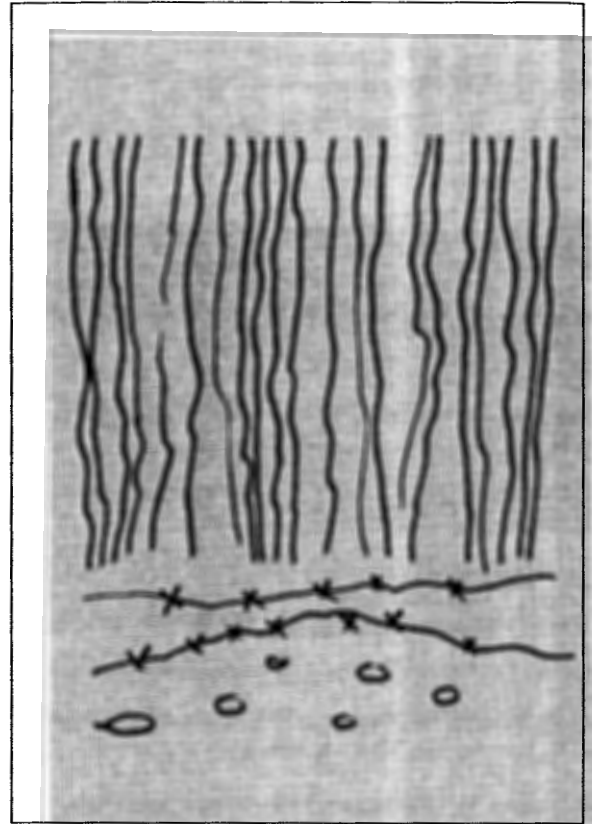
ทำอย่างไรที่จะให้ความพยายามที่จะไต่หาเสรีภาพ
ทั้งหลายไม่กลายเป็นการทำลายเสรีภาพไปด้วยใน
ขณะเดียวกัน? ทำอย่างไรที่จะให้การเรียกร้องสิทธิ
มนุษยชนทั้งหลายไม่กลายเป็นการละเมิดสิทธิมนุษย-
ชนไปด้วยในขณะเดียวกัน? *

หลังจากที่ท่านได้ศึกษาแนวทางจากพุทธธรรมแล้ว
ศาสตราจารย์ เสน่ห์ฯ อ้างว่าน่าจะช่วยแก้ข้อวิตกกังวล
ดังกล่าวนี้ได้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานชิ้นนี้เป็นเพียง
บทความสั้น ๆ ท่านจึงไม่สามารถชี้ให้เห็นเป็นรูปธรรม
อย่างชัดเจนได้ โดยท่านได้ยอมรับข้อจำกัดดังกล่าวว่า

บทความนี้นับเป็นความพยายามส่วนเล็ก ๆ อันหนึ่ง
ภายใต้ข้อจำกัดทั้งในด้านเนื้อหาและภูมิของผู้เขียนเอง
ในอันที่จะคิดค้นแสวงหาความหมายและจุดประสงค์
ที่แท้จริงของพุทธศาสนาจากแง่ของมนุษยชาติสากล *

ประกอบกับระยะต่อมามีบุคคลท่านอื่น ๆ ได้
วิพากษ์บทความชิ้นนี้ ในแง่มุมต่าง ๆ เช่น พระธรรมปิฎก
วิจารณ์ว่า

ผลงานชิ้นนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงวิธีที่จะนำ
เสนอพระพุทธศาสนาในลักษณะที่สื่อสารกับโลกสมัย
ปัจจุบันนี้ได้เป็นอย่างดี ผลงานริเริ่มนำทางชิ้นนี้
เป็นที่ต้องการในกิจกรรมและสาขาวิชาการต่าง ๆ ที่จะ

ช่วยให้พระพุทธศาสนาสามารถพิสูจน์ตัวเองว่าเป็น
เครื่องนำทางและเป็นเครื่องเกื้อกูลที่แท้จริงในการแก้ได้
อย่างถูกต้องซึ่งปัญหา หรือในการกำจัดได้ซึ่งความ
ทุกข์ของคนยุคปัจจุบัน *

ส่วน สุวรรณ วงศ์ไวยวรรณ ได้วิพากษ์งาน
เขียนชิ้นนี้ว่าพูดถึงสิทธิมนุษยชนของทางตะวันตกและ
ของพุทธศาสนา คนละระดับกัน กล่าวคือ ของทาง
ตะวันตกพูดถึงตั้งแต่ระดับ อุดมการณ์ จนกระทั่งลงมาถึง
ระดับที่เป็นจริง โดยได้สะท้อนสถานการณ์ละเมิดสิทธิ
มนุษยชนที่เกิดขึ้นในสังคมมาแสดงให้เห็นด้วย ในขณะที่
ที่พูดถึงสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา เฉพาะ ระดับ
อุดมการณ์ เท่านั้น ยังมีได้หยิบยกเอาสถานการณ์ที่เป็น
จริงทางสังคมมาแสดงให้เห็น เพราะฉะนั้น สุวรรณฯ
จึงได้เสนอว่าน่าจะได้อ้างถึงสิทธิมนุษยชนทั้งของ
ตะวันตกและของพุทธศาสนาในระดับเดียวกัน โดยท่าน
กล่าวว่า

คงจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจมิใช่น้อยหากจะมีการใช้
อุดมการณ์ลัทธิมนุษยชนในฐานะบทวิพากษ์บทบาทที่
เป็นจริงของสถาบันพุทธศาสนาในการเสริมสร้างความ
ชอบธรรมแก่อำนาจรัฐต่างๆ ในเอเชีย หรือถ้าจะ
เทียบเคียงปัญหาที่ได้พัฒนามาจากการใช้หลักการลัทธิ
มนุษยชนและพุทธศาสนาในระดับที่เป็นจริงทั้งสองฝ่าย *

ส่วน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับ
ลัทธิมนุษยชนในพุทธศาสนาในอีกแง่มุมหนึ่งว่า แนวคิด
นี้มีอยู่ในหลักคำสอนของพุทธศาสนา นิกายเถรวาท
มาตั้งแต่เดิมแล้ว โดยท่านกล่าวว่า

เป็นพื้นฐานทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิกายเถรวาท
ที่ครั้งสุโขทัยหันมานับถือนิกายเถรวาท เพื่อปฏิเสธ
นิกายมหายาน เพื่อปฏิเสธลัทธิเทวราชของเขมร เพื่อ
ปฏิเสธลัทธิพราหมณ์ เพราะนิกายเถรวาทอยู่ฝ่าย
ราษฎร อยู่กับฝ่ายความเท่าเทียมกัน คือสงฆ์เป็นแบบ
อย่าง สงฆ์หมายถึงผู้เสมอกัน ... สงฆ์อยู่ด้วยทั้งราษฎร
ราษฎรพึงสงฆ์ด้วยเหตุเช่นเดียวกัน ผู้ปกครองพึงผู้ถูก
ปกครอง ผู้ถูกปกครองพึงผู้ปกครอง เป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกัน นี้อยู่ในจารึกพ่อขุนรามคำแหง อยู่ในพระ
ไตรปิฎก เพราะฉะนั้นลัทธิเสรีชนมีอยู่ในพุทธศาสนา
ในเมืองไทยกว่า ๗๐๐-๘๐๐ ปี *

นอกจากนี้ยังมีงานเขียนชิ้นอื่นๆอีกบ้างที่พยายาม
จะพูดถึงเรื่องลัทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา แต่ทุกชิ้นก็
เป็นเพียงสิ่งที่พระธรรมปิฎกเรียกว่า ผลงานริเริ่มนำทาง
ทั้งหมด ยังไม่มีชิ้นใดสักชิ้นเดียวที่พยายามวิเคราะห์ใน
รายละเอียดเหมือนกับของแนวคิดแบบตะวันตก ฉะนั้น
ผู้วิจัยคิดว่าถ้าจะได้ศึกษาเรื่องนี้และนำเสนอให้เห็นเป็น
รูปธรรมบ้าง ทั้งในแง่ อุดมการณ์ หลักการพื้นฐาน และ
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับลัทธิมนุษยชนก็คงจะเป็นการดีไม่น้อย
ทั้งนี้เพื่อที่จะนำเอาแนวคิดในพุทธศาสนาออกไปสื่อสาร
กับโลกภายนอกได้อย่างมีความหมายมากยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร ทำการศึกษาโดย
วิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างกระบวนการเกี่ยวกับ

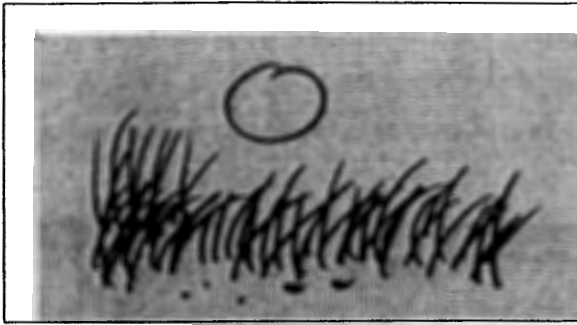
ลัทธิมนุษยชนในพุทธศาสนากับแนวคิดแบบตะวันตก
ในส่วนที่เกี่ยวกับแนวคิดแบบตะวันตก จะศึกษาตาม
กรอบความคิด ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่
ประกาศใช้โดยองค์การสหประชาชาติ เมื่อปี ค.ศ.
๑๙๔๘ เป็นหลัก และเพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจแนวคิดใน
เอกสารสิทธิมนุษยชนฉบับนี้ได้กระจ่างแจ่มยิ่งขึ้น จะได้
ศึกษาจากเอกสารสิทธิมนุษยชนที่มีมาก่อนหน้า และมี
ตามมากภายหลังเป็นส่วนประกอบ

ในส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนการค้นเกี่ยวกับสิทธิมนุษย-
ชนในพุทธศาสนา จะศึกษาตามกรอบความคิด ในพระ
ไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส
สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี) เป็นหลัก และเพื่อที่
จะช่วยให้เข้าใจกระบวนการค้นเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนใน
พุทธศาสนาได้กระจ่างแจ่มยิ่งขึ้น จะได้ศึกษาแนวคิด
จากเอกสารตำราของปราชญ์ทางพุทธศาสนา รวมทั้ง
สอบถามจากท่านผู้รู้ทั้งหลาย เป็นส่วนประกอบ

ในการนำเสนอรายงานการวิจัย เพื่อที่จะช่วยใน
การสื่อความหมายให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น จะนำเสนอโดย
เริ่มต้นจากแนวคิดแบบตะวันตกก่อน ทั้งนี้เพราะแนวคิด
แบบตะวันตกได้มีการกำหนดกรอบความคิด ไว้ใน
เอกสารเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนฉบับต่างๆ อย่างชัดเจน
เป็นที่รู้และเข้าใจกันอย่างแพร่หลายอยู่ก่อนแล้วจึงขอใช้
กรอบความคิด ที่ชัดเจนแล้วนี้เป็น “สะพาน” ทอด
เชื่อมต่อไปสู่การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกระบวนการค้น
แบบพุทธต่อไป

อนึ่ง การที่ผู้วิจัยนำเอากระบวนการค้นเกี่ยวกับสิทธิ
มนุษยชนในพุทธศาสนาไปเปรียบเทียบกับแนวคิดแบบ
ตะวันตก มิใช่เปรียบเทียบในฐานะที่แนวคิดแบบ
ตะวันตกเป็นมาตรฐานอุดมการณ์แห่งสิทธิมนุษยชน
หากแต่เปรียบเทียบในฐานะเป็น มาตรฐานในการอ้างอิง
เท่านั้น

ส่วนรูปแบบของการเขียนรายงานการวิจัยจะนำ
เสนอในรูปแบบที่เรียกว่า การพรรณนาวิเคราะห์ในเชิง

ประยุกต์ โดยประยุกต์หลักธรรมวินัยในพุทธศาสนา มาอธิบายตาม ภาษา และ กรอบความคิด แบบตะวันตก ทั้งนี้เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนาในเชิงเปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตกได้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผล

๑. ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาพอจะวิเคราะห์ข้อมูลโดยแยกออกได้เป็น ๓ ส่วน คือส่วนที่เป็นแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก ส่วนที่เป็นกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา และส่วนที่สามารถจะนำมาผสมกันระหว่างกระบวนการทัศน์แบบพุทธกับแนวคิดแบบตะวันตก ซึ่งจะได้แยกกล่าวแต่ละส่วนตามลำดับดังนี้

๑.๑ ส่วนที่เป็นแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก

๑.๑.๑ ความทั่วไปเกี่ยวกับปรัชญา

(๑) ความหมาย : ตามปริญญสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน มิได้ให้ความหมายของคำว่าสิทธิมนุษยชนไว้แต่อย่างใด แต่จากการศึกษาจากเอกสารหลายฉบับประกอบกัน พบว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิธรรมชาติอย่างหนึ่งที่มีมาโดยเนืองกับธรรมชาติของความเป็นมนุษย์แล้ว ถึงแม้จะมีกฎหมายแห่งรัฐบัญญัติรับรองไว้หรือไม่ ทุกคนก็รู้ได้เองว่าสิทธินี้มีอยู่โดยตัวของมันเอง สิทธิดังกล่าวได้แก่ สิทธิในชีวิตครอบครัว

ทรัพย์สิน ความมั่นคง การมีเสรีภาพ ต่อต้านการกดขี่ และสิทธิที่จะแสวงหาความสุข อีกนัยหนึ่งก็คือ สิทธิในการเป็น การอยู่ และการมี และยังหมายรวมถึงสิทธิในการที่จะเป็น จะอยู่ และจะมี ในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์ หรือที่ทางพุทธศาสนา เรียกว่า “ความมีมนุษยธรรม” นั้นเอง

ถ้าถือตามความหมายแบบดั้งเดิมจนกระทั่งถึงช่วงศตวรรษที่ ๑๘ จะเน้นความเด็ดขาดสูงสุดของสิทธิแห่งปัจเจกชนที่รัฐจะล่วงละเมิดมิได้ แต่ครั้นอยู่ต่อมาปลายช่วงศตวรรษที่ ๑๘ ต่อกับต้นศตวรรษที่ ๑๙ ความหมายแบบดั้งเดิมค่อยๆ คลายตัวลง โดยมีได้มุ่งเน้นสิทธิที่จะจำกัดอำนาจรัฐมิให้ล่วงละเมิดสิทธิปัจเจกชนเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังหมายรวมถึงสิทธิที่จะเรียกร้องต่อรัฐให้เข้ามาช่วยเหลือดูแลปัจเจกชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข และยังหมายรวมถึงสิทธิที่จะได้บริโภคมรดกร่วมของมวลมนุษยชาติอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันอีกด้วย

(๒) ที่มา : ยังคงเป็นปัญหาที่อาจโต้แย้งกันได้ว่าจริง ๆ แล้ว ความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมีที่มาจากไหนแน่? จากการศึกษาจากเอกสารหลายฉบับประกอบกัน พอจะอธิบายได้ ๒ แห่ง คือ แห่งอภิปราย กับ แห่งสถานการณ์ที่เป็นจริง กล่าวคือ ถ้าพิจารณาในแง่อภิปรายพอจะอธิบายได้ว่าในฐานะที่เกิดมาเป็น “ชีวิต” มนุษย์น่าจะใช้ เหตุผลธรรมชาติ (natural Reason) คิดได้เองว่า ตนเองน่าจะมีสิทธิที่จะมีชีวิตรอด, ไม่ถูกฆ่า, ไม่ถูกรุกรานและละเมิดกดขี่, และมีสิทธิที่จะป้องกันตัวเมื่อถูกรุกรานกดขี่ เป็นต้น จึงกลายเป็นที่มาของสิทธิมนุษยชน แต่ถ้าพิจารณาจากสถานการณ์ที่เป็นจริง พอจะอธิบายได้ว่า สถานการณ์ทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม น่าจะเป็นเงื่อนไขปัจจัยให้เกิดความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนขึ้น ดังเช่นการที่ผู้ปกครองใช้อำนาจอย่างไร้ขอบเขตจนละเมิดสิทธิของผู้อยู่ใต้ปกครอง, การที่มนุษย์รังเกียจเหยียดหยามกันเองด้วยสาเหตุแห่งความแตกต่างเรื่องชาติ ศาสนา เพศ

ภาษา สีมัว หรือสถานะอื่นใด เป็นต้น จากสถานการณ์ดังกล่าวนี้จึงเป็นเงื่อนไขให้เกิดความคิดที่จะเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคให้แก่ตนเอง แล้วกลายเป็นที่มาของสิทธิมนุษยชนนั่นเอง^๖

(๓) การมีผลบังคับใช้ของปฏิญญา : ปฏิญญามีสถานภาพต่างจากกฎหมายตรงที่กฎหมายถูกจัดให้มีขึ้นโดยรัฐอธิปไตยซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการออกกฎหมายแห่งรัฐ จึงทำให้กฎหมายมีสภาพบังคับ คือสามารถนำเอาผู้กระทำความผิดมาลงโทษตามกฎหมายได้ แต่ปฏิญญาถูกจัดให้มีขึ้นโดย “องค์การสหประชาชาติ” องค์การสหประชาชาติมิใช่รัฐอธิปไตย หากแต่เป็นเพียงองค์กรที่รวมกันของบรรดารัฐสมาชิก เนื้อหาสาระของปฏิญญาจำนวน ๓๐ ข้อ จึงมิใช่กฎหมาย หากเป็นเพียงข้อตกลงอันเป็นมาตรฐานการอยู่ร่วมกันของมวลมนุษยชาติเท่านั้น จึงกล่าวได้ว่าสิทธิตามที่ประกาศไว้ในปฏิญญา มิใช่สิทธิตามกฎหมาย หากเป็นเพียงสิทธิตามความสำนึกสิทธิทางมนุษยธรรมหรือสิทธิในอุดมคติทางปรัชญาเท่านั้น จึงทำให้สิทธิตามปฏิญญา ขาดสภาพบังคับ คือถ้ามีการละเมิดสิทธิดังกล่าว รัฐสมาชิกอื่นหรือแม้แต่องค์การสหประชาชาติเองก็ไม่สามารถที่จะดำเนินการเพื่อนำเอาผู้ละเมิดมาลงโทษใดๆ ได้จะกระทำได้ก็แต่เพียงประณามให้โลกรู้ หรือทำการ “sanction” ด้วยวิธีต่างๆ เท่านั้น ส่วนรัฐผู้กระทำความผิดสิทธิมนุษยชนก็มักจะอ้างว่าเป็นกิจการภายในแห่งรัฐตน ซึ่งรัฐอื่นหรือองค์การสหประชาชาติไม่ควรเข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง จึงได้ก่อให้เกิดปัญหาได้แย้งกันตลอดมา^๗

ฉะนั้นเพื่อที่จะช่วยให้คำประกาศในปฏิญญามีผลบังคับใช้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นทางองค์การสหประชาชาติจึงได้แปลงรูปเนื้อหาในปฏิญญา ให้เป็นกติกาสัญญา ข้อตกลง ฯลฯ แล้วให้บรรดารัฐสมาชิกได้ลงนามให้สัตยาบันเป็นคราวๆ ไป ในบรรดากติกาดังกล่าวที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมีอยู่ ๒ ฉบับ คือ กติกาสากลระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางแพ่งและทางการเมือง และกติกาสากลระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ

สังคม และวัฒนธรรม นอกจากนี้ทางองค์การสหประชาชาติ ได้พยายามหาวิธีให้เนื้อหาในปฏิญญา มีผลบังคับใช้มากยิ่งขึ้น โดยจัดให้มีการประชุม ติดตาม ประเมินผล เชิญชวนให้บรรดารัฐสมาชิกได้นำเอาเนื้อหาสาระในปฏิญญา มาบัญญัติลงไว้ในรัฐธรรมนูญ กฎหมายแห่งรัฐ หรือกำหนดเป็นแนวนโยบายแห่งรัฐ จึงช่วยให้เนื้อหาในปฏิญญา มีผลบังคับใช้อย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

๑.๑.๒ ตัวเนื้อหาของปฏิญญา และสถานการณ์สิทธิมนุษยชน

(๑) ตัวเนื้อหาของปฏิญญา : ในงานวิจัยนี้กล่าวถึงเนื้อหาของปฏิญญา ๓ ฉบับ คือ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน, ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิของเด็ก และปฏิญญาว่าด้วยการจัดการเลือกประติบัติต่อหญิง (เลือกประติบัติ = เลือกปฏิบัติ) ซึ่งจะได้นำสาระสำคัญของแต่ละฉบับตามลำดับดังนี้

ก. ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน : ปฏิญญานี้ประกอบด้วยสาระสำคัญ คือ ในคำปรารภ ได้แสดงเจตนารมณ์ไว้ว่า มนุษย์แต่ละคนเกิดมามีเกียรติและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน, ถ้าละเลยต่อสิ่งเหล่านี้อาจจะก่อให้เกิดการกระทำอันป่าเถื่อน, หากปล่อยไว้ต่อไปอาจจะนำมาซึ่งความรุนแรงระหว่างกันได้ และเพื่อที่จะส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ฉะนั้น ทางสมัชชาฯ จึงได้ประกาศมาตรฐานแห่งการอยู่ร่วมกันระหว่างมวลมนุษย์ขึ้นไว้ นอกจากส่วนที่เป็นคำปรารภแล้ว ยังมีตัวเนื้อหาอีก ๓๐ ข้อ โดยวางปรัชญาอุดมการณ์แบบรวมๆ ไว้ในข้อ ๑ ว่า มนุษย์แต่ละคนเกิดมามีเสรีภาพ มีความเสมอภาค ฉะนั้นจึงต้องปฏิบัติต่อกันด้วยเจตนารมณ์แห่งภราดรภาพ แต่ถ้าจะนำมาแยกเป็นอุดมการณ์ย่อยจะได้เป็น ๒ ส่วน คือพวกที่เน้นเสรีภาพเป็นอุดมการณ์ (พวกเสรีนิยมและทุนนิยมแบบตะวันตก) กับพวกที่เน้นความเสมอภาคเป็นอุดมการณ์ (พวกสังคมนิยม ประเทศกำลังพัฒนา และประเทศในโลกรี่สาม) เมื่อวางปรัชญาอุดมการณ์ขึ้นไว้แล้ว ก็ได้วางหลักการพื้นฐาน ไว้ในปฏิญญา

ข้อ ๒ ว่า มนุษย์แต่ละคนควรที่จะได้รับการปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน เขาจะไม่ถูกเลือกปฏิบัติเพียงเพราะความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา เพศ ภาษา สีผิว หรือสถานะ อื่นใดเป็นเหตุ เมื่อวางหลักการพื้นฐานไว้แล้ว ก็ได้วาง หลักปฏิบัติ ขึ้นไว้ โดยพวกที่เน้นเรื่องเสรีภาพเป็นอุดมการณ์ จะมุ่งเน้นเกี่ยวกับสิทธิทางแพ่งและทางการเมือง ซึ่งว่าด้วยเรื่องต่างๆ ดังนี้ “

เสรีภาพจากการถูกบังคับให้ตกเป็นทาสหรือการจำยอมใดๆ เสรีภาพจากการถูกทรมาน หรือได้รับการปฏิบัติหรือการลงทัณฑ์ที่ทารุณโหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือหยามเกียรติ, สิทธิที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นบุคคลตามกฎหมาย, สิทธิที่จะได้รับการเยียวยาได้ผลโดยศาล, เสรีภาพ จากการถูกจับ กักขัง หรือเนรเทศโดยพลการ, สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาอย่างเป็นธรรมและเปิดเผยโดยศาลซึ่งเป็นอิสระและไร้อคติ, สิทธิที่จะได้รับการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าบริสุทธิ์จนกว่าจะมีการพิสูจน์ว่ามีความผิดตามกฎหมาย, เสรีภาพจากการแทรกสอดโดยพลการในกิจส่วนตัว ครอบครัว เคหสถาน หรือการส่งข่าวสาร, เสรีภาพในการย้ายที่อยู่และเลือกที่อยู่, สิทธิในที่พักพิง, สิทธิในการถือสัญชาติ, สิทธิที่จะสมรสและสร้างครอบครัว, สิทธิที่จะเป็นเจ้าของทรัพย์สิน, เสรีภาพในความคิด มโนธรรมและศาสนา, เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก, สิทธิในการชุมนุมและการสมาคมโดยสงบ และสิทธิที่จะเข้าร่วมในการปกครองแห่งประเทศตนและการเข้าถึงอย่างเท่าเทียมกันในบริการสาธารณะในประเทศของตน (ปฏิญญาฯ ข้อ ๓-๒๑)

ส่วนพวกที่เน้นเรื่องความเสมอภาคเป็นอุดมการณ์ จะมุ่งเน้นเกี่ยวกับสิทธิทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งว่าด้วยเรื่องต่างๆ ดังนี้

สิทธิในด้านประกันสังคม, สิทธิที่จะมีงานทำ, สิทธิที่จะได้รับค่าตอบแทนเท่ากันสำหรับงานที่เท่ากัน, สิทธิที่จะได้พักผ่อนและมีเวลาว่าง, สิทธิในมาตรฐานการครองชีพที่เพียงพอสำหรับสุขภาพและสวัสดิภาพ, สิทธิที่จะได้รับการศึกษา และสิทธิที่จะใช้ชีวิตทางด้านวัฒนธรรมในประชาคมได้อย่างเสรี (ปฏิญญาฯ ข้อ ๒๒-๒๗)

นอกจากนี้ ในส่วนที่เป็นบทสรุป ได้กล่าวเตือนไว้ว่า

มนุษย์แต่ละคนพึงได้รับสิทธิและผลประโยชน์บรรดามีตามที่ประกาศไว้ในปฏิญญานี้โดยทั่วกัน การใช้สิทธิเสรีภาพดังกล่าวจะต้องเป็นไปตามกฎหมายและถือว่าแต่ละคนพึงมีหน้าที่ต่อรัฐ และหน้าที่ที่จะพัฒนาตนเองตามความถนัดและศักยภาพของตน (ปฏิญญาฯ ข้อ ๒๘-๒๙)

และท้ายที่สุดเป็นการ ประมามีให้รัฐหรือกลุ่มชนใดอ้างสิทธิในปฏิญญานี้เพื่อกระทำการใดๆ อันมุ่งต่อการทำลายต่อสิทธิและเสรีภาพตามที่ประกาศไว้แล้ว (ปฏิญญาฯ ข้อ ๓๐)

๒. ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิของเด็ก : โดยเจตนารมณ์แห่งปฏิญญานี้ก็เพื่อเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์แห่งปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนข้างต้น อันเนื่องมาจากเด็กยังเจริญเติบโตทางด้านร่างกายและจิตใจไม่เต็มที่ ทางสมัชชาฯ จึงได้ประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิของเด็ก ปี ค.ศ. ๑๙๕๙ ขึ้นไว้ เพื่อคุ้มครองสิทธิของเด็กโดยเฉพาะ โดยมีเนื้อหา ๑๐ ข้อว่าด้วยเรื่องต่างๆ ดังนี้ “

เด็กทุกคนในทุกส่วนของโลกพึงได้รับสิทธิและได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการแบ่งแยก, เด็กพึงได้รับการคุ้มครองพิเศษทางด้านร่างกายและจิตใจ เพื่อที่จะช่วยให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสังคมอย่างปกติสุขต่อไป, เด็กมีสิทธิที่จะมีชื่อและถือสัญชาติ, เด็กมีสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงและปลอดภัย, เด็กพิการมีสิทธิที่จะได้รับการช่วยเหลือให้สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขตามสมควร, เด็กมีสิทธิที่จะได้รับความรักความอบอุ่น, เด็กมีสิทธิทางการศึกษาและสันทนาการ, เด็กเป็นบุคคลแรกที่มีสิทธิได้รับการคุ้มครองในทุกกรณี และได้รับการปกป้องจากการถูกทอดทิ้ง ความอดอยากหิวโหย การถูกข่มเหงรังแก การถูกขายเป็นสินค้า และถูกบังคับเข้าสู่ตลาดแรงงานก่อนวัยอันสมควร และเด็กพึงได้รับการปลูกฝังให้มีความเห็นอกเห็นใจต่อกันให้รู้จักผ่อนปรนและมีมิตรภาพระหว่างประชาชาติทั้งมวล

ค. ปฏิญญาว่าด้วยการจัดการเลือกประติบัติต่อหญิง : โดยเจตนารมณ์แห่งปฏิญญานี้ ก็เพื่อเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์แห่งปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนข้างต้นเช่นกัน อันเนื่องมาจากหญิงอาจถูกเอาเปรียบและเลือกปฏิบัติได้ง่าย ทางสมัชชาฯ จึงได้ประกาศปฏิญญาว่าด้วยการจัดการเลือกประติบัติต่อหญิง ปี ค.ศ. ๑๙๗๖ ขึ้นไว้ เพื่อคุ้มครองสิทธิของหญิงโดยเฉพาะโดยมีเนื้อหา ๑๑ ข้อ ว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ ^{๑๐}

การเลือกปฏิบัติและจำกัดความเท่าเทียมกันระหว่างชายหญิงย่อมไม่เป็นธรรม, พยายามให้ความรู้แก่สาธารณชน เพื่อชักนำความคิดในเชิงอคติต่อหญิงออกไป, พยายามให้หลักประกันในพื้นฐานแห่งความเท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ, หญิงมีสิทธิที่จะได้มา คงไว้ และเปลี่ยนสัญชาติ, หญิงชายมีสิทธิเสมอกันในการสมรสและขาดจากสมรสด้วยความสมัครใจ, ต้องหาทางกำจัดบทบัญญัติในประมวลกฎหมายทั้งมวลที่เลือกปฏิบัติต่อหญิง, ต้องใช้มาตรการทุกอย่างเพื่อต่อต้านการค้าหญิง และการขูดรีดจากการเป็นโสเภณีเด็ก, หญิงยังมีหลักประกันเสมอชายในด้านการทำงานและค่าตอบแทน, หญิงยังมีสิทธิพิเศษในระหว่างตั้งครรภ์และคลอดบุตร โดยให้ถือว่าเป็นภาระหน้าที่ทางสังคม

และปิดท้ายสรุปว่า หลักความเท่าเทียมกันของชายหญิง จะต้องถือปฏิบัติในทุกรัฐ ไม่ว่าในองค์กรของรัฐหรือเอกชน

(๒) สถานการณ์สิทธิมนุษยชน : ถึงแม้ทางสมัชชาฯ จะได้ประกาศปฏิญญาฉบับต่าง ๆ ขึ้นไว้แล้ว แต่สถานการณ์ละเมิดสิทธิมนุษยชนในส่วนต่าง ๆ ของโลกก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปดังตัวอย่างสถานการณ์ในขณะนั้นที่พอจะยกมาให้ดู เช่น ในสาธารณรัฐอัฟริกาใต้ มีการรังเกียจเหยียดผิวกันอย่างรุนแรง คนขาวถือว่าพวกตนเหนือกว่าคนดำในทุกด้าน (white supremacy) คนดำมีพันธุกรรมด้อยกว่า (inferior breeds) ดังคำกล่าวของ Andried Treunicht ต่อไปนี้

ความแตกต่างของผิวสี แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของการจัดชั้นคนตามสีผิวนั้นเอง พวกเราน่าจะถามตัวเรากันว่าพระเจ้าผู้สร้างไม่ได้ปรารถนาจะสร้างความแตกต่าง

เพื่อเป้าหมายที่แน่ชัดอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ การมีสีผิวที่ต่างกันเช่นนี้ไม่เพียงพอแต่จะชี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมเท่านั้น ยังชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในความสามารถและการรู้จักการจ้องครัดต่าง ๆ ของมนุษย์หลักหลายในพิภพนี้ด้วย ^{๑๑}

หรือคำกล่าวของ Lord Milner ข้าหลวงใหญ่อังกฤษผู้มีส่วนก่อตั้งสาธารณรัฐอัฟริกาท่านหนึ่ง ที่กล่าวไว้ว่า (กล่าวเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๓)

ความเสมอภาคทางการเมืองของคนผิวขาวกับคนผิวดำนั้นเป็นไปได้ ... คนผิวขาวจะต้องปกครองคนผิวดำ เพราะคนผิวขาวสูงกว่าคนผิวดำหลายต่อหลายก้าว เหลือเกิน และในแต่ละก้าวนั้นคนดำต้องใช้เวลานานเป็นศตวรรษที่เดียวกว่าจะปีนป่ายขึ้นมาได้ และอาจจะเป็นไปได้ที่ประชาชนคนผิวดำที่มีอยู่อย่างมากมายนั้น ไม่อาจปีนขึ้นมาได้เลยอย่างแน่นอนแม้แต่ก้าวเดียว ^{๑๒}

ในทัศนะของคนขาวถือว่าคนดำถ้าจะเป็นไปได้ก็เพียง คนหักล้างถางป่าหรือคนหาบน้ำเท่านั้น (Hewers of wood and drawers of water) ^{๑๓} นอกจากนี้ใน สมัยของประธานาธิบดีโบธา (Pieter W. Botha-ครองอำนาจเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๘) ได้มีการนำนโยบาย อะปาร์ไทด์ มาใช้ (คำว่า Apartheid แปลว่า separateness หมายถึง การแบ่งแยก, อยู่กันอย่างแบ่งแยก) โดยจัดตั้งเขต Homeland หรือ บ้านตุสสถาน (Bantustands) ขึ้นไว้เป็นที่อยู่อาศัยของคนดำ เพื่อมิให้ไปปะปนในเขตผู้ดีย่านคนขาว และมีการออกกฎหมาย Pass Law กำหนดให้คนดำต้องพก ใบผ่าน (pass) ติดตัวเพื่อเป็นหลักฐานตรวจสอบได้ว่ามาจากบ้านตุสสถานใด จึงทำให้คนดำอยู่กันอย่างอดอยาก แร้นแค้น เพราะในเขตโฮมแลนด์ดังกล่าว ไม่มีความเคลื่อนไหวใด ๆ ทางเศรษฐกิจให้พออย่าได้เลย คนดำจึงหลบหนีเข้ามาหางานทำในย่านคนขาว คนขาวก็ชนคนดำกลับไปทั้งที่เดิมอย่างกับกระสอบมันสำปะหลัง นอกจากนี้ ยังมีการออกรัฐบัญญัติต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือแบ่งแยกกระหว่างสีผิว เช่น ห้ามแต่งงานระหว่างคนขาวกับคนดำ, ห้ามมีเพศสัมพันธ์ระหว่างคนขาวกับคนดำ (ต่อมายกเลิก) แยก

สถานศึกษา หรือใช้หลักสูตรคนละมาตรฐานระหว่าง
คนขาวกับคนดำ เป็นต้น

ถ้าจะย้อนดูสถานการณ์ในสังคมตะวันตกบ้าง
ก็พบว่าการละเมิดสิทธิมนุษยชนในทุกแห่งหน ในทุก
ส่วนของโลก เช่นกัน ดังเช่นในกรณี ที่ คณะกรรมการ
นิติศาสตร์สากล รายงานไว้ว่า เมื่อจีนเข้าควบคุมอิเบต
ให้อยู่ในอำนาจได้แล้ว

ชาวธิเบตถูกฆ่าตายเป็นเรือนหมื่น ทั้งนี้เพราะถูก
สงสัยว่าต่อต้านคอมมิวนิสต์ หรือเก็บเงินไว้มาก หรือมี
ตำแหน่งดี แต่ส่วนใหญ่ถูกฆ่าเพราะไม่ยอมสละศาสนา
ดั้งเดิม วิธีฆ่าจะกระทำอย่างทารุณ คือมีการยิงเป้า
ตรึงไม้กางเขน เผาทั้งเป็น กดน้ำ แขนงคอ ปลอยให้อด
อาหารตาย ฯลฯ ฆ่าต่อหน้าผู้ชนเพื่อให้เพื่อนบ้านดู
เป็นเยี่ยงอย่าง ทั้งหญิงและชายถูกฆ่าในขณะที่คนใน
ครอบครัวต้องมาคอยดู และมีการบังคับให้ลูกเล็กๆ ยิง
พ่อแม่ สำหรับลามะถูกกล่าวหาว่ามากกว่าเพื่อน คือหา
ว่าไม่ทำประโยชน์ มัวแต่กินแรงคนอื่น จึงถูกทรมานให้
โกนหัว ให้ลากรถ แล้วปลอยให้ค่อยๆ ตาย นอกจากการ
ฆ่าแล้วชาวธิเบตยังถูกจำคุกและเอาไปอยู่ในค่ายกักกัน
ถูกทรมานให้เสียชีวิตลงเป็นจำนวนมาก ถูกบังคับให้
ทำงาน บ้างก็ต้องฆ่าตัวตายเพราะทนสภาพบังคับไม่ไหว
เด็กนับพันๆ ตั้งแต่ทารกแรกเกิดจนอายุ ๑๒ ปี ถูก
นำตัวไปจากบิดามารดาโดยไม่มีวันได้เห็นหน้ากันอีก
นอกจากนี้จีนยังทำลายวัดวาอารามเป็นจำนวนมากและ
ส่งลามะไปทำงานตามค่ายกักกัน โดยพูดว่าถ้าไม่ละ
พระภิกษุจะถูกรังแก พร้อมกับแปรงสภาพวัดให้เป็นโรง
ทหารและคอกม้า ^{๑๔}

นอกจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนทั่วไปดังกล่าวแล้ว
ยังมีการละเมิดสิทธิเด็กและสตรีในแทบทุกส่วนของโลก
เช่น เด็กถูกขูดรีดแรงงาน, ถูกซื้อขายและลักพาตัว,
ถูกทอดทิ้งให้ออดอยาก หิวโหยและขาดการศึกษา, ถูก
ลวนลามทางเพศ, ถูกทอดทิ้งให้เป็นเด็กกำพร้าเด็กเร่ร่อน
และเด็กพิการ เป็นต้น ส่วนกรณีของการละเมิดสิทธิสตรี
มีเช่น ในเคนยา หญิงม่ายที่สามีตายถูกตีค่าเป็นเพียง
มรดกสืบทอดจากพี่ตีม้องชาย, ในอินเดีย หญิงถูก

ลวนลามในทุกๆ ๒๖ นาที ถูกทำร้ายร่างกายทุก ๓๓ นาที
ถูกลักพาตัวทุกๆ ๔๓ นาที ถูกข่มขืนทุกๆ ๕๔ นาที
และถูกฆ่าด้วยสาเหตุที่ไม่สามารถหาสิ้นสุดของหมั้น
ได้ทุกๆ ชั่วโมง ^{๑๕} ในสาธารณรัฐประชาชนจีนทารกเพศ
หญิงถูกทำแท้งปีละนับล้านคน เมื่อคลอดแล้วยังถูกฆ่า
ตายหรือขายเป็นบุตรบุญธรรมของชาวตะวันตกเป็น
จำนวนมาก ทำงานหนักเท่ากันแต่ได้ค่าตอบแทนน้อยกว่า
ชาย ในเนปาล ยึดค่านิยมแบบมีลูกชายอย่างรุนแรง
จนอคติปล่อยลูกหญิงต้องตายก่อนวัยและมีอายุเฉลี่ย
ต่ำกว่าชาย ในตะวันออกกลางหญิงต้องคลุมหน้าเมื่อ
ออกจากบ้าน และถ้ามีข้อหาถูกจับมัดกับเสาแล้วให้
ชาวบ้านรุมกันขว้างปาด้วยก้อนหิน ในหลายประเทศ
หญิงต้องตกเป็นเมียสังทางไปรษณีย์ นอกจากนี้ยังใช้
หญิงเป็นเครื่องให้ความบันเทิงทางวัฒนธรรม ซึ่งเท่ากับ
เป็นการลดคุณค่าของหญิงลงเป็นเพียงวัตถุทางพาณิชย์
เท่านั้น

สรุป : ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นจะเห็นได้ว่าตาม
แนวคิดแบบตะวันตกยึดถือปรัชญาอุดมการณ์ที่ว่า
มนุษย์แต่ละคนเกิดมามีเกียรติและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน
หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ มนุษย์เกิดมีความเสมอภาคเสรีภาพ
และภราดรภาพ จึงได้วาง หลักการพื้นฐาน อันเป็น
บรรทัดฐานทางจริยธรรมไว้ว่า เขาพึงจะได้รับการปฏิบัติ
อย่างเสมอเหมือนเท่าเทียมกัน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ
เขาจะไม่ถูกเลือกปฏิบัติเพียงเพราะเกิดมาต่างเชื้อชาติ
ศาสนา เพศ ภาษา สีผิว หรือสถานะอื่นใด เมื่อวาง
หลักการพื้นฐานไว้แล้ว ก็ได้วางหลักปฏิบัติ ไว้ในเนื้อหา
ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ๓๐ ข้อ ปฏิญญา
สากลว่าด้วยสิทธิของเด็ก ๑๐ ข้อ และในปฏิญญาว่า
ด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อหญิง ๑๑ ข้อ แต่ถึง
แม้จะได้วางปรัชญาอุดมการณ์ หลักการพื้นฐาน และ
หลักปฏิบัติไว้แล้วก็ตาม แต่โดยสภาพความเป็นจริง ยัง
คงมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนกันอยู่ในทุกแห่งหนทั่วโลก
จึงถือได้ว่าแนวคิดแบบตะวันตกยังไม่สามารถที่จะแก้
ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริงได้

๑.๒ ส่วนที่เป็นกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา

ถ้าจะนำกระบวนการทัศน์ในพุทธศาสนามาอธิบายในเชิงประยุกต์ โดยประยุกต์หลักธรรม และวินัยมาอธิบายตาม ภาษา และ กรอบความคิด แบบตะวันตก ก็พอจะแยกออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ หลักธรรม เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน กับ หลักวินัย เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน อันที่จริงเราไม่สามารถที่จะแยกหลักธรรมกับหลักวินัยให้เด็ดขาดออกจากกันได้ เพราะหลักธรรมเป็น หลักคิด อันเป็นกฎเกณฑ์ความจริงตามธรรมชาติ ส่วนหลักวินัยเป็นหลักปฏิบัติ อันเป็นการแปลงกฎเกณฑ์ ความจริงตามธรรมชาติให้เป็น กฎเกณฑ์ทางสังคม แต่เพื่อความสะดวกในการนำเสนอแนวคิด จึงได้แยก ๒ ส่วนนี้ออกจากกัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงแต่ละส่วนตามลำดับดังนี้

๑.๒.๑ หลักธรรมเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

ถ้าจะนำเอาหลักธรรมในพุทธศาสนามาอธิบายตามแนวคิดแบบตะวันตกที่ถือว่ามนุษย์เกิดมามีความเสมอภาค มีเสรีภาพ และภราดรภาพ ก็พอจะอธิบายแต่ละประเด็นตามลำดับได้ดังนี้

(๑) ทัศนะเรื่อง ความเสมอภาค : จะต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งว่าหลักคำสอนในพุทธศาสนาถูกประดิษฐ์ขึ้นในท่ามกลางแนวคิดความเชื่อที่มีอยู่อย่างแพร่หลายก่อนหน้านั้นแล้วหลายลัทธิโดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพราหมณ์ จึงทำให้มีหลักคำสอนอยู่หลายเรื่องที่เกิดจากการนำเอาหลักคำสอนของพวกพราหมณ์มาได้แย่งหักล้าง อธิบายความหมายเสียใหม่ ฉะนั้นการที่จะเข้าใจหลักคำสอนใดๆ ของพุทธศาสนาให้กระจ่างแจ้งได้นั้น บางครั้งจึงต้องพิจารณาคติของศาสนาพราหมณ์ควบคู่กันไปด้วย

ตามคติของพราหมณ์เชื่อว่าพรหมสร้างมนุษย์แต่ละวรรณะต่างยุคต่างสมัยกัน และสร้างจากอวัยวะของพรหมที่มีตำแหน่งสูงต่ำไม่เท่าเทียมกัน โดยทรงสร้างวรรณะพราหมณ์ในลำดับแรกสุดและสร้างจากอวัยวะ

ตำแหน่งสูงสุด ถัดมาก็เป็นกษัตริย์ แพศย์ และศูทรตามลำดับ และยังมีการห้ามแต่งงานระหว่างคนต่างวรรณะ มิฉะนั้นลูกจะออกมาเป็นจันทาล จากคติดังกล่าวนี้ศาสนาพราหมณ์จึงอธิบายว่าเกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์จึงสูงต่ำไม่เท่าเทียมกัน หรืออธิบายตามภาษาและกรอบความคิดแบบตะวันตกได้ว่ามนุษย์เกิดมาไม่มีความเสมอภาคกัน

แต่ศาสนาพุทธได้อธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของสัตว์โลกไว้ในอรรถกถาอรรถกถาว่าแต่เดิมทีจุติลงมาจากชั้นอาภัสสรพรหม มีรัศมีแผ่ฐานออกจากกาย มีปิตีเป็นอาหาร ได้สำเร็จทางใจ ครั้นมาอยู่ในโลก เมื่อบริโภคอาหารหยาบ คือ จวนดิน กะบิดิน เครือดิน แล้วข้าวสาลี ก็ทำให้เกิดกิเลส ตัณหา ประกอบกับการดำเนินชีวิตภายใต้สิ่งแวดล้อมที่เป็นบรรยากาศของโลก จึงทำให้คุณสมบัตินี้ได้มาจากชั้นอาภัสสรพรหมค่อยๆ สูญหายไป ร่างกายค่อยๆ หยาบและกล้าแข็งขึ้นเรื่อยๆ ผิวพรรณก็ผิวด่างแตกต่างกันออกไป และสัตว์โลกเหล่านั้นก็ดูหมิ่นกันเพราะการปรารถนาผิวพรรณเป็นเหตุ และหลังจากที่ได้บริโภคข้าวสาลีแล้วเพศชายหญิงก็ปรากฏแล้วมีการผสมกัน^{๖๖}

จากวิวัฒนาการแห่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ สัตว์โลกทั้งหลายก็ค่อยๆ หมดสภาพความเป็นพรหมลง และไม่สามารถกลับคืนสู่ชั้นอาภัสสรพรหมได้อีกต่อไป จนต้องกลายเป็นสัตว์โลกในที่สุด ตลอดระยะเวลาที่ดำเนินชีวิตอยู่บนโลก สัตว์โลกเหล่านั้นค่อยๆ เพิ่มกิเลสตัณหาขึ้นเรื่อยๆ เช่น มีการกักตุนข้าวสาลี มีการลักขโมย ไปปดมดเท็จ เบียดเบียนทำลายล้างกัน จนทำให้ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุขได้ สัตว์โลกเหล่านั้นจึงคิดกันเพื่อเลือกผู้ที่มีร่างกายแข็งแรง สวยงามขึ้นเป็น “มหาชนสมมตเจ้า” ให้ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง (หมายถึงวรรณะกษัตริย์ในศาสนาพราหมณ์)

เมื่อได้อธิบายกำเนิดของการสมมติเรียกชนชั้นวรรณะปกครองขึ้นแล้ว ก็ได้อธิบายกำเนิดของการสมมติเรียกชนชั้นวรรณะอื่นๆ ดังนี้

ดูรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นสมัยต่อมา มีคนพวกหนึ่งมาคิดกันว่า การฆ่าสัตว์อื่นก็ดี การลักทรัพย์ก็ตาม การผิดลูกเมียผู้อื่นก็ตาม การพูดเท็จก็ตาม การดื่มน้ำเมาก็ตาม หรือการทำชั่วอื่นๆ เมื่อบุคคลทำไปแล้วก็น่าจะชำระล้างออกไปได้ หรือลอยทิ้งลงไปในกระแสน้ำได้ เมื่อคิดกันดังนี้แล้วจึงมีการทำพิธีล้างบาป ลอยบาปกันเป็นการใหญ่ ผู้คิดการล้างบาปลอยบาปนี้ จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็น เจ้าพิธี และได้พยายามประกอบพิธีกรรมที่ทำให้ผู้เข้าร่วมเห็นว่าเป็นเรื่องน่าเชื่อถือ น่าประกอบตาม พวกเจ้าพิธีจึงได้ถูกเรียกว่าพราหมณ์ ดูรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพราหมณ์เป็นวรรณะที่สองรองลงมาจากกษัตริย์

ดูรวาเสฏฐะและภารทวาชะ มีชนอีกพวกหนึ่ง มีการยินดีมั่นในเมถุนธรรม แล้วทำภาระงานประเภทใช้แรงงานแตกต่างกันไป เช่น ทำนา ค้าขาย ตามความสามารถที่พวกเขาถนัด เพราะความที่เขามีความยินดีและยึดมั่นในเมถุนธรรม พวกเขาจึงมีชื่อว่า เวสสา ด้วยประการดังกล่าวนี้ การอุปติของพวกแพศย์จึงมีขึ้น

ดูรวาเสฏฐะและภารทวาชะ ส่วนชนอีกพวกหนึ่ง คอยรับจ้างทำงานจากวรรณะอื่น มีอาชีพการงานไม่เป็นลำเป็นสัน รับจ้างหาเลี้ยงชีวิตไปวันๆ พอใจในการฆ่าสัตว์ การประมง พอใจในเมถุนธรรม เช่นกัน พวกนี้จึงมีชื่อว่า ลูทท ก็ด้วยประการนี้ การอุปติของคูทรจึงมีขึ้น ^{๑๔}

เมื่อพิจารณาจากทัศนะของพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่าการกำเนิดของวรรณะมิได้เกิดจากการลิขิตของพรหม หากแต่เป็นไปตามการสมมติเรียกเอาตาม “กรรม” หรือการกระทำนั่นเอง ดังที่ทรงสอนว่า บุคคลไม่เป็นคนด้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนด้อยเพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม (การกระทำ) ความประพฤติ ^{๑๕} นอกจากนี้ยังได้แสดงทัศนะเพิ่มเติมไว้ในวาเสฏฐสูตร ว่า

ในหมู่มนุษย์ไม่มีความแตกต่างในเรื่องชาติกำเนิด ความแตกต่างเป็นเพียงโลกสมัญญา คือชื่อที่สมมติเรียกให้แตกต่างกันไป เช่นการแยกพวกตามประเภทของการประกอบอาชีพ ครั้นเวลาล่วงเลยมานานก็เชื่อ

ไปตามคำเรียกชื่อนั้น แต่ที่เป็นจริงแล้วมนุษย์จะเป็นไปตามชื่อเรียกนั้นก็หาไม่ หากเป็นไปเพราะกรรมคือการกระทำของตนเองต่างหาก ถ้าจะตัดสินความเป็นพราหมณ์ก็จะต้องตัดสินกันด้วยกรรม ไม่ใช่ด้วยชาติกำเนิด ถ้าจะยกให้พราหมณ์อยู่ในวรรณะสูงสุดก็ต้องใช้กรรมเป็นเครื่องวัดว่า ถ้าทำดีที่สุดก็ถือว่าเป็นผู้อยู่ในวรรณะสูงสุด และใครก็ตามถ้าประกอบคุณธรรมในระดับเดียวกันนั้นก็ถือว่าเป็นพราหมณ์ได้ ไม่ว่าจะมิชาติกำเนิดมาอย่างไร ^{๑๖}

ถ้าจะนำเอาคำสอนเรื่องกรรมทั้งในแง่อภิปรายญา และแง่จริยธรรมมาอธิบายรวมกัน ก็อธิบายได้ว่ามนุษย์มีทั้งส่วนที่เสมอและแตกต่างกันโดยกรรม ที่ว่าเสมอกันโดยกรรม หมายถึงเสมอกันตามกฎแห่งกรรม (กรรมนิยาม) อันเดียวกัน คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วเสมอกัน ส่วนที่ว่าแตกต่างกันโดยกรรม หมายถึง แตกต่างกันโดยการกระทำ คือ จะเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์คูทร พ้อค้าใจ ฯลฯ ย่อมขึ้นอยู่กับ การกระทำของตนเองทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ในหลักคำสอนเรื่องอื่นๆ ก็ได้ปรากฏทัศนะเรื่องความเสมอภาคให้เห็น เช่นทรงสอนว่าโดยธรรมชาติแล้วชีวิตมนุษย์แต่ละคนต่างก็ประกอบด้วยขันธ ๕ และต้องตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์เหมือนกันทุกคนมีสิทธิที่จะบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุมรรคผล นิพพาน อันเป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิตได้โดยเสมอกัน

(๒) ทัศนะเรื่อง เสรีภาพ : ตามแนวคิดแบบตะวันตกถือว่าเสรีภาพ หมายถึงการปลอดจากถูกบังคับ ควบคุมโดยเงื่อนไขปัจจัยจากภายนอก โดยมากมุ่งเน้นที่อำนาจรัฐหรือฝ่ายปกครอง แต่ตามทัศนะของพุทธศาสนา ได้แบ่งเสรีภาพออกเป็น ๒ ระดับ คือ เสรีภาพในระดับ “โลกียะ” ซึ่งมีความหมายสอดคล้องกับของทางตะวันตก อันหมายถึง ความเป็นใหญ่ในตน ไม่ถูกควบคุมบังคับจากผู้อื่น (วิสาขาสูตร), เสรีภาพที่จะวิพากษ์วิจารณ์กันในทางสร้างสรรค์ เพื่อความดีงามแห่งสงฆ์ (ปวารณาสูตร), เสรีภาพทางความเชื่อความคิดเห็น (กาลามสูตร) เป็นต้น แต่เสรีภาพที่แท้จริงตามคติแห่งพุทธศาสนา คือ เสรีภาพในระดับ “โลกุตระ”

อันหมายถึงเสรีภาพที่ปลอดจากการควบคุมบังคับจากเงื่อนไขปัจจัยภายในตนได้แก่อำนาจของข้าศึก ๓ กองทัพ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง เพื่อที่สามารถนำชีวิตตนเองหลุดพ้นจากกองทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ดังที่เรียกกันว่าสำเร็จเป็นพระอรหันต์หรือบรรลุนิพพาน อันถือเป็นเสรีภาพที่แท้จริงที่เป็นเสรีภาพสูงสุดตามคตินของพุทธศาสนานั่นเอง

(๓) ทศนะเรื่อง ภราดรภาพ : ตามแนวคิดแบบตะวันตกอธิบายว่าเหตุที่มนุษย์ควรปฏิบัติต่อกันด้วยเจตนารมณ์แห่งภราดรภาพ ก็เพราะว่ามนุษย์แต่ละคนต่างก็เกิดมาเท่าเทียมกันในเกียรติศักดิ์และสิทธิ หรืออาจอธิบายอีกนัยหนึ่งว่า เรามี “สิทธิ” ที่จะได้รับการปฏิบัติในฐานะที่เกิดมาเท่าเทียมกับเราเหมือนกับที่เรามี “สิทธิ” ที่จะได้รับการปฏิบัติในฐานะที่เกิดมาเท่าเทียมกับเขา ฉะนั้นแนวคิดแบบนี้ถือว่ามนุษย์แต่ละคนเป็นภราดรกันบนพื้นฐานแห่ง “สิทธิ” แต่ถ้าพิจารณาเรื่องนี้ด้วยทัศนะของพุทธศาสนา ได้มีพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ไม่เคยเป็นมารดา ที่ไม่เคยเป็นบิดา ที่ไม่เคยเป็นพี่น้อง ผู้ที่ไม่เคยเป็นบุตร ผู้ที่ไม่เคยเป็นธิดา ไม่ใช่หาได้ง่าย (ในสังสารวัฏ)...”^{๒๐} เมื่อพิจารณาตามนี้อธิบายได้ว่าตามแนวคิดแบบพุทธ ถือว่ามนุษย์แต่ละคน หรือสรรพสัตว์ทั้งหลาย ล้วนเป็นพี่น้องกัน ถ้าไม่ในอดีตชาติ ก็ปัจจุบันชาติ หรืออาจจะเป็นกันอีกในอนาคตชาติ ในเมื่อต่างก็เป็นพี่น้องกัน (เป็น ภราดรกันตามแนวคิดแบบตะวันตก) จึงพึงปฏิบัติต่อกันในฐานะญาติพี่น้อง โดยการแผ่พรหมวิหารธรรม คือ แผ่เมตตา แผ่กรุณา แผ่มุทิตา และแผ่อุเบกขาให้แก่กัน โดยเริ่มต้นแผ่ให้ตนเองก่อนแล้วค่อยขยายไปสู่คนที่รักห่วงแผ่ให้แก่คนทั่วไป และแผ่ให้แก่กระทั่งศัตรู ทั้งนี้เพื่อให้สำนึกว่า ถ้าตัวเราทุกข์เกลียดทุกข์ป้านใด ผู้อื่นก็ทุกข์เกลียดทุกข์ป้านกัน จึงไม่ควรเบียดเบียนกัน และยังคงแผ่ส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่กันด้วย ฉะนั้นตามแนวคิดแบบพุทธถือว่ามนุษย์แต่ละคนมิได้เป็นภราดรกันบนพื้นฐานแห่ง “สิทธิ” แบบตะวันตก หากแต่เป็นภราดร

กันบนพื้นฐานแห่งญาติพี่น้องในสังสารวัฏ และบนพื้นฐานแห่ง “เมตตา กรุณา” ต่อกัน

อนึ่ง ตามแนวคิดแบบตะวันตกเมื่อวางปรัชญาอุดมการณ์ที่วามมนุษย์เกิดมามีความเสมอภาค มีเสรีภาพและภราดรภาพแล้ว ก็ได้วาง หลักการพื้นฐาน ไว้ว่า มนุษย์แต่ละคนพึงได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยไม่มีการแบ่งแยก ถ้าพิจารณาเรื่องนี้ด้วยทัศนะของพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าได้วาง หลักการพื้นฐาน ไว้ว่า มนุษย์แต่ละคนพึงได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคโดยไม่มีการแบ่งแยกเช่นกัน เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงรับคนทุกชั้นวรรณะเข้าเป็นนักรบขในพุทธศาสนาได้ แต่เมื่อบวชเข้ามาแล้วต้องสละวรรณะเดิมเข้ามาดำรงตนเสมอกันโดยธรรมวินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว โดยที่พระองค์เองก็มิได้รับการยกเว้นในเรื่องนี้แต่อย่างใด

ในส่วนของสตรีเพศ ซึ่งตามคตินของพราหมณ์สมัยนั้นถือว่ามิได้มีคุณค่า, เกียรติและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์เสมอบุรุษเพศ จึงถูกกีดกันและเลือกปฏิบัติในทุกด้าน แต่ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศศาสนาได้ยกฐานะสตรีให้สูงกว่าเดิมมาก โดยทรงยอมรับว่าสตรีก็สามารถบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้เสมอบุรุษ และทรงยอมรับสตรีเข้าเป็นนักรบขในพุทธศาสนาได้ และยังทรงอนุญาตให้เด็กชายหญิงเข้าบวชในฐานะ “เหล่ากอ” ของสมณะได้อีกด้วย นอกจากนี้ในหลักคำสอนเรื่อง อปริหานิยธรรม ได้ประดิษฐ์คำสอนในลักษณะที่ให้การคุ้มครองสิทธิสตรีและกุมารีทั้งหลายเป็นอย่างมากอีกด้วย^{๒๑}

๑.๒.๒ หลักวินัยเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

ดังกล่าวแล้วแต่ต้นว่าระหว่างหลักธรรมกับหลักวินัยไม่สามารถที่จะแยกเด็ดขาดออกจากกันได้ ฉะนั้นการกล่าวถึงหลักวินัยในข้อนี้จะมีหลักธรรมควบคู่กันอยู่ด้วย ซึ่งจะได้นำกล่าวถึงหลักวินัยเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน โดยแยกออกเป็น อาคิริยวินัย (วินัยสำหรับคฤหัสถ์

ผู้ครองเรือน) กับ อนาคติยวินัย (วินัยสำหรับบรรพชิต) ซึ่งจะกล่าวแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

(๑) อาคาริยวินัย : ในหลักคำสอนเรื่อง อริยธรรมมีองค์ ๘ : (ซึ่งเป็นทั้งอาคาริยวินัย และอนาคติยวินัย) พระพุทธองค์ทรงสอนว่า การที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ได้ บุคคลจะต้องบำเพ็ญตนให้ถึงพร้อมด้วย อริสัจสี่สิกขา อริจิตสี่สิกขา และอริปัญญาสิกขา หรือหมายถึงการละชั่ว ทำดี และทำให้ใจผ่องแผ้ว บนหลักการดังกล่าวนี้เป็นหลักแห่ง การรักษาดนเอง ให้ดีก่อน แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นการรักษาเพื่อนมนุษย์อื่น ให้อยู่เย็นเป็นสุขด้วย ซึ่งมีความหมายเท่ากับไม่ละเมิดเบียดเบียนสิทธิมนุษยชนของเพื่อนมนุษย์อื่นตามความหมายของทางตะวันตกนั่นเอง ในหลักคำสอนเรื่องเบญจศีล-เบญจธรรม : (เป็นหลักศีลธรรมพื้นฐานของทุกศาสนา) ในเบญจศีล ทรงห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามลักทรัพย์ ห้ามประพฤติผิดในกาม ห้ามพูดเท็จ และห้ามดื่มเครื่องดองของเมา และในเบญจธรรม ทรงสอนให้เมตตากรุณาต่อสัตว์ ให้มีสัมมาอาชีวะ ให้สำรวมในกาม ให้พูดแต่คำสัตย์ และให้มีสติสัมปชัญญะ ซึ่งสามารถอธิบายตามภาษาและกรอบความคิดแบบตะวันตกได้ว่า ในข้อ ๑ ให้เคารพสิทธิในชีวิตและร่างกายของกันและกัน ข้อ ๒ ให้เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน ข้อ ๓ ให้เคารพสิทธิในสามีภรรยาของกันและกัน ข้อ ๔ ให้เคารพสิทธิที่ผู้อื่นจะได้รับข่าวสารข้อมูลที่เป็นจริง และในข้อ ๕ ให้เคารพสิทธิที่แต่ละฝ่ายจะได้รับการติดต่อสัมพันธ์ด้วยใน ขณะที่ต่างฝ่ายต่างมีสติสัมปชัญญะโดยสมบูรณ์

ในลัทธิกาลสูตร : ทรงสอนหลักคิหิวินัย (ศีลธรรมเพื่อความดำรงชีพและสังคม) ดังเช่นในออคติ ๔ : ทรงสอนมิให้ปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยความลำเอียง, ในอภายมุขแห่งโกศ ๖ : ทรงสอนมิให้ปล่อยตัวให้ตกอยู่ใต้อำนาจของฝ่ายต่ำ เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนได้ชื่อว่าไม่รักษาดนเอง แล้วจะนำไปสู่การไม่รักษาเพื่อนมนุษย์อีกด้วย, ในการประกอบอาชีพ : ทรงสอนให้ละเว้นจากมิจฉาอาชีวะ ๕ คือ คำเครื่องดองของเมา คำนุชย์

คำชีวิตลัทธิ คำเครื่องประหาร และคำยาพิษ เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนนำไปสู่การเบียดเบียนสิทธิชีวิตอื่นทั้งสิ้น ในคำสอนเรื่องทศ ๖ : ทรงสอนหลักแห่งการรักษาสิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนระหว่างตัวเรากับผู้อื่น คือระหว่างตัวเรากับมิตรสหาย ครูอาจารย์ บิดามารดา บุตรภรรยา คนรับใช้ และกับพระสงฆ์สมณพราหมณ์ ในส่วนที่เป็นหลักธรรมของผู้ปกครอง : ในฐานะแห่งความเป็นศาสดาไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นระบอบหนึ่งระบอบใดได้ เท่าที่จะทรงกระทำได้ คือประดิษฐ์หลักธรรมคำสอนให้เหมาะกับการปกครองแต่ละแบบ ในส่วนที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย ทรงเน้นเรื่องทศพิธราชธรรม, จักรวรรดิวัตรธรรม และราชสังคหวัตถุธรรมในส่วนที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม ทรงเน้นหลักอภิปรินิยธรรม ในส่วนของการใช้อำนาจการปกครอง : ทรงกล่าวถึงไว้ ๓ แบบ คือแบบอัตตาริปไตย (ยึดถือตนเองเป็นใหญ่) โลการิปไตย (ยึดถือกระแสโลกเป็นใหญ่) และธรรมมาริปไตย (ยึดถือธรรมเป็นใหญ่) ทรงถือว่าการใช้อำนาจการปกครองแบบธรรมมาริปไตยหรือใช้อำนาจโดยธรรมดีที่สุด เพราะนอกจากละเมิดสิทธิของผู้อยู่ใต้ปกครองน้อยที่สุดแล้วยังส่งเสริมให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์อยู่กันร่มเย็นเป็นสุขมากที่สุดอีกด้วย

(๒) อนาคติยวินัย : ในการบัญญัติพระวินัยขึ้นใช้ก็โดยมีวัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความดีงามแห่งสงฆ์ เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ เพื่อความผาสุกแห่งภิกษุผู้มีศีลอันดีงาม เพื่อกำราบคนหน้าด่าน ไม่รู้จักอาย เพื่อป้องกันความเสื่อมเสีย ความทุกข์ที่จะมีมาในปัจจุบัน เพื่อป้องกันความเสื่อมเสีย ความทุกข์ที่จะมีมาในภายหลังก เพื่อความเลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของผู้ที่เลื่อมใสแล้ว เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม และเพื่อส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้พระวินัยมั่นคง หรือถ้าจะสรุปตามหลักการของพุทธศาสนาก็เพื่อ “รักษาดนเองให้ดีกว่า” แล้วจะได้รักษาผู้อื่นให้ดีกว่า ฉะนั้นพระองค์จึงทรงบัญญัติให้ภิกษุถือศีล (วินัย) ๒๒๗ สิกขาบท ภิกษุณี ๓๑๑

สิกขาบท สามณเณรและสามณเณรี ฝ่ายละ ๑๐ สิกขาบท ในฝ่ายของภิกษุแบ่งออกเป็น ครุกาบัติสถานหลัก (ปาราชิก) ผู้ใดต้องเข้าแล้ว ขาดจากความเป็นภิกษุ จะกลับมาบวชอีกไม่ได้ มี ๔ สิกขาบท ได้แก่ภิกษุเสพเมถุน ลักทรัพย์ จงใจฆ่ามนุษย์ให้ตาย และกล่าวवादอุตริ-มนุสธรรม เป็น ครุกาบัติสถานกลาง (สังฆาติเสส) ผู้ใดต้องเข้าแล้วต้องอยู่กรรมประพฤติวัตรตามที่พระวินัย กำหนดจึงจะพ้นโทษได้ มี ๑๓ สิกขาบท นอกนั้นเป็น ลหุกาบัติ ได้แก่ ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาษิต ผู้ใดต้องเข้าแล้วเพียงประจានตนเอง ต่อหน้าภิกษุอื่นก็พ้นโทษได้ ในส่วนของภิกษุณี มี ปาราชิก ๔ สิกขาบท โดยซ้ำกับของภิกษุ ๔ สิกขาบท ที่ไม่ซ้ำมีคือ ภิกษุณีกำหนดยินติจับต้องกายบุรุษ ภิกษุณี ปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุณีอื่น ภิกษุณีเข้าพวกกับ ภิกษุที่สงฆ์ขับออกจากหมู่แล้ว และภิกษุณีเกี่ยวข้องกับ นัดหมายกับบุรุษ ที่เป็นสังฆาติเสส ๑๗ สิกขาบท นอกนั้น เป็นถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาษิต

โดยสาระของพระวินัยทั้งของฝ่ายภิกษุ ภิกษุณี สามณเณร และสามณเณรี ล้วนเป็นไปเพื่อรักษาดนเองให้ดี ก่อน ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาถือว่าถ้าตนเองจมอยู่ใน โคลนเลนอันลึกแล้ว จะช่วยจุดติ่งให้ผู้อื่นรอดพ้นจาก โคลนเลนอันลึกนั้น ไม่อยู่ในวิสัยที่จะเป็นไปได้เลย จะช่วยได้ก็ต่อเมื่อตนเองรอดพ้นจากโคลนเลนอันลึกแล้ว จึงจะช่วยรักษาผู้อื่นและรักษาสถาบันสงฆ์ให้ดีด้วย หรือ ถ้าอธิบายตามภาษาและกรอบความคิดแบบตะวันตกก็ เพื่อที่ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นนั่นเอง

อนึ่ง ในกระบวนการยุติธรรมตามหลักวินัย เมื่อมี อธิกรณ์ (อนุวาทาธิกรณ์) ไต่ ๆ เกิดขึ้นจะมีกระบวนการ พิจารณาอธิกรณ์เป็นไปในแนวทางที่สอดคล้องกับหลัก สิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก กล่าวคือ พุทธสาวกจะไม่ ถูกลงโทษโดยที่ไม่มีพระวินัยบัญญัติไว้ก่อนว่าการกระทำ นั้นเป็นความผิดและมีโทษ, พุทธสาวกจะไม่ถูกลงโทษ ถ้าการกระทำนั้นไม่ครบองค์ประกอบแห่งความผิด, พุทธ-สาวกผู้กระทำผิดจะไม่ถูกลงโทษ ถ้าการกระทำนั้นเข้า

ข่ายได้รับการยกเว้นความผิดและโทษ^{๒๒} ส่วนใน กระบวนการคัดเลือกผู้ทำหน้าที่ตัดสินอธิกรณ์ จะต้องมี คุณสมบัติดังนี้

พึงเป็นผู้หนักในสงฆ์ ไม่พึงเป็นผู้หนักในบุคคล พึง เป็นผู้หนักในพระสัทธรรม ไม่พึงเป็นผู้หนักในอาฆต พึงเป็นผู้ไปตามอำนาจแห่งคติ ไม่พึงเป็นผู้เห็นแก่บริษัท พึงวินิจฉัยโดยกาลอันควร ไม่พึงวินิจฉัยโดยกาลอันไม่ควร พึงวินิจฉัยด้วยคำจริง ไม่พึงวินิจฉัยด้วยคำไม่จริง พึง วินิจฉัยด้วยคำสุภาพ ไม่พึงวินิจฉัยด้วยคำหยาบ พึง วินิจฉัยด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์ ไม่พึงวินิจฉัย ด้วยคำไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พึงเป็นผู้มีเมตตาจิต วินิจฉัย ไม่พึงเป็นผู้มุ่งร้ายวินิจฉัย ไม่พึงเป็นผู้กระตือรือร้น ไม่พึงคอยจับผิด ไม่พึงขยิบตา ไม่พึงเลิกล้อ ไม่พึง ชะเง้อคิรีระ ไม่พึงทำการแห่งมือ ไม่พึงแสดงปลาย นิ้วมือ พึงเป็นผู้รู้จักที่นั่ง พึงเป็นผู้รู้จักการนั่ง พึงนั่ง บนอาสนะของตน ทอดตาชั่วแอก พึ่งเนื้อความและ ไม่ลุกออกจากอาสนะไปข้างไหน ไม่พึงยังการวินิจฉัย ให้บกพร่อง ไม่พึงเสพทางผิด ไม่พึงพูดส่ายคำ พึงเป็นผู้ไม่ริบดวน ไม่ผละผลันไม่ดุน เป็นผู้อดได้ต่อถ้อยคำ พึงเป็นผู้มีเมตตาจิตคิดเอ็นดูเพื่อประโยชน์ พึงเป็นผู้ไม่ พุดพล้อย เป็นผู้พูดมีที่สุด พึงเป็นผู้ไม่ผูกเวร ไม่ขัดเคือง พึงรู้จักตน พึงรู้จักผู้อื่น พึงสังเกตโจทก์ พึงสังเกตจำเลย พึงกำหนดรู้ผู้โจทก์ไม่เป็นธรรม พึงกำหนดรู้ผู้โจทก์เป็น ธรรม พึงกำหนดข้อความอันสองฝ่ายกล่าวมิให้ตกลง ไม่แซมข้อความอันเขาไม่ได้กล่าว พึงจำบทพยัญชนะ อันเข้าประเด็นไว้เป็นอย่างดี สอบสวนจำเลยแล้ว พึง ปรับตามคำรับสารภาพ โจทก์หรือจำเลยประมาทพึงพูด เอาใจ เป็นผู้ชี้ขาดฟังพูดลอบ เป็นผู้ดูฟังห้าม เป็นผู้ ไม่สะอาดฟังดัดเสีย เป็นผู้ตรงฟังประพฤติดด้วยความ อ่อนโยน ไม่พึงฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ พึงวางตนเป็นกลาง ทั้งในธรรมทั้งในบุคคล^{๒๓}

อนึ่ง อธิกรณ์ใด ๆ ที่ได้รับการวินิจฉัยแล้วถ้าภิกษุ คู่กรณีเห็นว่ายุติลงด้วยความไม่เป็นธรรมก็สามารถ อุทธรณ์คดีนั้น เพื่อสงฆ์จะได้แต่งตั้งภิกษุผู้ฉลาดสามารถ คณะอื่นวินิจฉัยคดีใหม่ แต่ถ้าภิกษุคู่กรณีเห็นว่าคดีนั้น ยังไม่เป็นธรรมอยู่อีก ก็สามารถอุทธรณ์คดีนั้นต่อ

พระพุทธองค์ได้อีก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงอยู่ในฐานะศาลฎีกานั่นเอง^{๒๔} เมื่อพิจารณาหลักพิจารณาอิทธิณดังที่กล่าวมานี้ ถือได้ว่าได้คุ้มครองสิทธิของทุกฝ่ายอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนตามแบบตะวันตกนั่นเอง

๑.๓ ส่วนที่สามารถจะนำมาผสมผสานกันระหว่างกระบวนการทัศน์แบบพุทธกับแนวคิดแบบตะวันตก

คำว่า ผสมผสาน มิใช่การประนีประนอมที่ตั้งอยู่บนหลักแห่งการได้บ้างเสียบ้าง เพราะการผสมผสานแบบนี้ไม่สามารถเข้ากันได้สนิทจริง คำว่าผสมผสานตามที่เราต้องการหมายถึงสิ่งที่ คริสต์มีล ฮัมฟรี เรียกว่า “ไม่ใช่เป็นการออมชอมแบบขอไปที หากแต่เป็นความสมเหตุสมผลอันนุ่มนวล หลีกเลียงทั้งความคลั่งคลั่งและความเฉื่อยชาด้วยความระมัดระวังเท่า ๆ กัน ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้าน แต่ทว่า (เป็นการก้าวเดินต่อไป) โดยไม่หยุดยั้ง”^{๒๕} ซึ่งการผสมผสานในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทางตะวันตกจะต้องเปิดใจให้กว้างพอที่จะทำลายกำแพงแห่งสิทธิที่แบ่งฝักแบ่งฝ่ายกันอยู่ และยอมรับจุดบกพร่องบางประการในระบบแนวคิดของตนแล้วมองหาจุดเด่นจากระบบแนวคิดอื่นมาช่วยเติมเต็ม ด้วยความเต็มใจ ถ้าทำได้เช่นนี้จะช่วยให้การแก้ไขปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนบรรลุเป้าหมายได้ง่ายกว่า

ในการผสมผสาน ๒ ระบบแนวคิดนี้เข้าด้วยกัน พอจะแยกพิจารณาเป็นประเด็นได้ดังนี้

ตามแนวคิดแบบตะวันตก ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบวัตถุนิยม และยึดถืออุดมคติชีวิตแบบสุขนิยม จึงนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยมบริโภคนิยมและเสรีนิยม ประกอบกับทางตะวันตกเน้นเรื่องสิทธิแห่งปัจเจกชนเป็นหลัก จึงทำให้แต่ละคนพยายามแสวงหาความสุขใส่ตนกันอย่างเต็มที่ เมื่อต่างคนต่างหากก็ย่อมละเมิดสิทธิของกันและกันอย่างช่วยไม่ได้ แต่ตามแนวคิดแบบพุทธตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบจิตนิยม

และยึดถืออุดมคติชีวิตแบบวิมุตตินิยม มักน้อย สันโดษ บริโภคเท่าที่จำเป็น ที่เหลือจากนั้นพยายามสละบันเพื่อสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์อื่น คติชีวิตแบบนี้จะลดการแก่งแย่งแข่งขันลง สร้างความเห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น ความเข้าอกเข้าใจต่อกันจะกลายเป็นสะพานให้มนุษย์หันหน้าเข้าหากันมาร่วมส่วน (Collectivism) เป็นหนึ่งเดียวมากขึ้น ถ้าทางตะวันตกจะได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดในส่วนนี้ให้สอดคล้องกับคติแบบพุทธมากขึ้น ก็จะสามารถแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนได้อย่างจริงจังมากขึ้นเช่นกัน

ตามแนวคิดแบบตะวันตกถือว่าปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนเกิดจากตัวระบบไม่ดี คำว่าระบบในที่นี้หมายถึงเงื่อนไขปัจจัยภายนอกตัวมนุษย์ เช่น ระบอบการเมือง การปกครอง หรือสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่มีส่วนก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนได้ง่ายขึ้น ฉะนั้นการแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชน จึงมุ่งแก้ที่ระบบ หรือแก้ที่เงื่อนไขปัจจัยภายนอก เช่น เปลี่ยนการปกครองให้เป็นระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น หรือปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นแล้วเชื่อว่าจะช่วยแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนลงได้ แต่ตามคติแบบพุทธถือว่าปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนเกิดจากเงื่อนไขปัจจัยภายใน คือ จิตใจ ของคนไม่ดี คือยังมีแต่ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความยึดมั่นในตัวตนในของตน ฉะนั้นการที่จะแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนให้ได้ จะต้องมุ่งแก้ที่จิตมนุษย์ คืออบรมบ่มนิสัยเพื่อให้แต่ละคนเกิดความสำนึกว่า ถ้าตัวเรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เพื่อนมนุษย์อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ปานนั้นเช่นกัน ถ้าทางตะวันตกจะรับแนวคิดแบบพุทธเข้าไปผสมผสานกับแนวคิดของตนโดยมุ่งปรับปรุงที่ตัวคนมากขึ้น ก็เชื่อว่าจะช่วยแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนได้จริงจังมากขึ้น

ตามแนวคิดแบบตะวันตกมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งสิทธิและโอกาส และมุ่งที่อัตตาแห่งตน (Egoism) เป็นใหญ่ ซึ่งหมายถึงว่าถ้ามีคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมาอยู่ร่วมกัน ต่างคน

ต่างก็แข่งขันกันอย่างเต็มที่ภายใต้กฎเกณฑ์กติกาที่เท่าเทียมกัน แม้จะเหยียบหลังและไหล่เพื่อนมนุษย์อื่นบ้างก็พึงทำได้ เพราะถือว่าถ้าอีกฝ่ายมีโอกาสก็จะทำเช่นนั้นเหมือนกัน ฉะนั้นกำแพงแห่งสิทธินี้เองที่กลายเป็นเครื่องกีดกันให้มนุษย์อยู่อย่างแยกส่วนจากกัน แต่ตามแนวคิดแบบพุทธมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งเมตตาและการละอัตตา^{๒๖} เมื่อมนุษย์ต่างมีเมตตาต่อกันและไม่ยึดมั่นที่ตนเองเป็นใหญ่ จะช่วยให้ภายในจิตมนุษย์มีที่ว่างพอที่จะคิดถึงห้วงของผู้อื่น แล้วหันมาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ฉะนั้นเมตตาและการละอัตตานี้เองจะกลายเป็นสะพานให้มนุษย์หันหน้าเข้าหากัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ถ้าทางตะวันตกจะผสมผสานความรักความเมตตาเข้าไปในระบบแนวคิดของตนให้มากขึ้น ก็จะช่วยแก้ปัญหาสิทธิมนุษยชนได้มากขึ้นดังคำพูดของ ฟุอาด อาจามี (Fouad Ajami) ที่ว่า “การไม่ละเมิดสิทธิมนุษยชนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อไม่ใช้การเมืองแบบมุ่งอำนาจ หากแต่เป็นการเมืองแบบมุ่งต่อความรักและความเมตตาจิตต่อกัน”^{๒๗}

๒. อภิปรายผล

จะต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งว่าการที่จะศึกษาพุทธศาสนาในเชิงประยุกต์ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือทางด้าน “สิทธิมนุษยชน” ตามหัวข้อศึกษาของงานวิจัยนี้ เราไม่สามารถที่จะหาคำตอบให้ครบถ้วนทุกแง่ทุกมุมตามที่ต้องการได้ ทั้งนี้เพราะศาสตร์เหล่านี้เป็นศาสตร์สมัยใหม่ที่มีระบบการศึกษาเป็นของตนเองโดยเฉพาะ และปัญหาเหล่านี้ก็มีใช่เป็นปัญหาของชาวชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล ฉะนั้นจะให้พระพุทธร่องค์ทรงสอนเรื่องต่างๆ เหล่านี้ให้ครบถ้วนทุกแง่ทุกมุ่มย่อมเป็นไปไม่ได้ ถ้าจะได้ก็เพียงบางแง่บางมุ่มเท่านั้น และถ้าว่าโดยจุดมุ่งหมายแล้วคำสอนของศาสนาพุทธมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะสอนเรื่องสิทธิมนุษยชนโดยตรง หากแต่เพื่อที่จะหาหนทางแก้ทุกข์ให้แก่มวลมนุษย์เท่านั้น แต่ก็มีผลพลอยได้ที่จะนำมาอธิบายในแง่สิทธิมนุษยชนตามภาษาและกรอบความคิดแบบตะวันตกได้ และ

ศาสนาพุทธมีส่วนช่วยในการแก้ปัญหาเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะของพวกพราหมณ์ในสมัยนั้นลงได้ส่วนหนึ่ง

อย่างไรก็ตามอาจจะก่อให้เกิดคำถามว่าถ้าจะเอาหลักคำสอนในพุทธศาสนามาผสมผสานเข้ากับแนวคิดแบบตะวันตกแล้ว จะทำให้เชื่อมั่นได้อย่างไรว่าจะช่วยแก้ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างจริงจังได้ ต่อคำถามนี้เราไม่อาจชี้ชัดลงไปได้ แต่เรามีคำตอบที่แน่ชัดแล้วว่าแนวคิดแบบตะวันตกไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริงได้และสาเหตุที่แก้ไม่ได้เพราะในแนวคิดดังกล่าวยัง “ขาด” อะไรบางอย่างอยู่ และเรารู้ว่าในกระบวนทัศน์แบบพุทธมีส่วนที่ของทางตะวันตกขาด จึงทำให้เชื่อมั่นว่าถ้านำส่วนนี้ไปเติมเต็มในแนวคิดแบบตะวันตกแล้ว ก็น่าจะช่วยให้การแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนบรรลุจุดมุ่งหมายได้ง่ายขึ้น แต่การที่จะแก้ได้จริงจริงเพียงใดนั้น จะต้องศึกษาค้นคว้าและติดตามผลกันต่อไปอีกระยะหนึ่ง

นอกจากนี้ยังอาจก่อให้เกิดคำถามอีกประการหนึ่งว่า เมืองไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ส่วนใหญ่ของคนไทยนับถือศาสนาพุทธ แต่ปรากฏว่าการละเมิดสิทธิมนุษยชนรวมทั้งการละเมิดสิทธิเด็กและสตรียังเป็นไปอย่างกว้างขวาง^{๒๘} จึงก่อให้เกิดข้อสงสัยว่าพุทธศาสนาสามารถที่จะแก้ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนได้จริงหรือไม่? ถ้าเราจะย้อนดูสถานการณ์ในประเทศอื่นๆ บ้าง ก็จะพบว่า เป็นไปในทำนองเดียวกัน คือทุกศาสนาต่างมุ่งสั่งสอนมิให้ละเมิดเบียดเบียนกันทั้งสิ้น แต่สถานการณ์ละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศเหล่านั้นก็ยังคงมีอยู่อย่างแพร่หลายเช่นกัน การที่เป็นเช่นนี้มีใช่หลักคำสอนของศาสนานั้นๆ ไม่ดี หากแต่เป็นเพราะหลักธรรมของศาสนายังมิได้ซึมซับเข้าสู่จิตใจของศาสนิกชนเหล่านั้นมากเพียงพอจนถึงขั้นที่แปรออกมาเป็นการปฏิบัติต่างหาก หลักคำสอนของศาสนาจึงเปรียบเสมือน “บันได” ที่มีไว้ให้มนุษย์ปีนป่ายขึ้นไปหาความสุขได้ง่ายขึ้น แต่มนุษย์กลับไม่ยอมไต่ขึ้นบันได หากแต่พยายามแสวงหาหนทางกันเอาเองด้วยวิธีที่ผิดๆ พลัดๆ จนก่อ

ให้เกิดความทุกข์และการเบียดเบียนกันตามมา การที่เป็นเช่นนี้หาใช่ความผิดของตัวมันได้ไม่ หากแต่เป็นเพราะความไม่รอบคอบของมนุษย์ที่ไม่รู้จักยับยั้งยั้งผลประโยชน์จากมันได้นั้นต่างหาก

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง กระบวนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา : ศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก หรืออีกนัยหนึ่งคือการนำเอาหลักธรรมวินัยในพุทธศาสนามาประยุกต์อธิบายตามภาษาและกรอบความคิดแบบตะวันตกพอจะสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. แนวคิดสองระบบนี้ตกผลึกมาจากสถานการณ์ทางสังคมคนละรูปแบบ : โดยที่ของทางตะวันตก เกิดจากฝ่ายปกครองใช้อำนาจการปกครองอย่างไรชอบเขตจนก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิของฝ่ายอยู่ใต้ปกครอง ฝ่ายหลังไม่ได้จึงร่วมมือกันลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิและการปฏิบัติที่เสมอกันโดยไม่มีการแบ่งแยกในขณะที่ยุคการปฏิวัติในชมพูทวีปสมัยนั้นที่เกิดจากคำสอนของศาสนาอื่นที่แบ่งคนออกเป็นชั้นวรรณะ แต่ละวรรณะมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ไม่เท่าเทียมกัน พระพุทธองค์จึงทรงประกาศหลักคำสอนเสียใหม่ที่ว่าที่แท้มนุษย์แต่ละคนเกิดมาเท่าเทียมกันโดยธรรมชาติ แต่ที่เรียกขานให้ต่างกันเป็นเพียงโลกสมมุติญา โลกสมมติทั้งสิ้น

๒. แนวคิดสองระบบถูกนำเสนอจากคนละมุมมอง : โดยที่ของทางตะวันตกเป็นมุมมองทางการเมือง มุมมองทางโลก ที่ถือว่าถ้าสามารถแก้ปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมได้ ก็สามารถที่จะแก้ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนได้เช่นกัน ในขณะที่ของพุทธศาสนาเป็นมุมมองทางธรรม มุมมองของศาสนาที่สามารถจัดกิเลสตัณหาได้หมดสิ้นแล้ว โดยถือว่าสาเหตุแห่งการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่แท้จริงเกิดจากเงื่อนไขภายในตัวมนุษย์เอง ถ้ารู้จักอบรมบ่มจิตใจโดย

การแก้ที่ตนเองหรือรักษาดนเองให้ดีก่อน ก็จะช่วยแก้ปัญหาละเมิดสิทธิของผู้อื่นในขณะเดียวกันด้วย

๓. แนวคิดสองระบบนี้ถูกนำเสนอเพื่อให้เหมาะกับคนละประชาคม: โดยที่ของทางตะวันตกเป็นประชาคมของโลก ประชาคมโลกๆ ที่แต่ละคนยังต่อสู้ แ่งแย่ง แข่งขันกันเพื่อแสวงหาและสะสมโภคทรัพย์มาบริโภคให้เต็มทีตามสิทธิที่เปิดให้อย่างเสรี หรืออาจจะเรียกอีกนัยหนึ่งว่าประชาคมที่กำลังเป็นจริงอยู่ (is) ในขณะที่ของพุทธศาสนาเป็นประชาคมแห่งสงฆ์ ซึ่งเป็นประชาคมทางธรรม ประชาคมแห่งอุดมคติ อันเป็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เรียบง่าย มักน้อย สันโดษ บริโภคเท่าที่จำเป็น แล้วแบ่งปันส่วนที่เหลือแก่เพื่อนมนุษย์ หรืออาจจะเรียกอีกนัยหนึ่งว่าประชาคมที่ควรจะเป็น (ought) ในส่วนของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ก็เป็นประชาคมที่ตระเตรียมไว้เพื่อให้ถ่ายทอดการก้าวไปให้ถึงอุดมคติ คือประชาคมที่ควรจะเป็นเช่นกัน

๔. แนวคิดสองระบบนี้ถูกนำเสนอเพื่อคนละจุดมุ่งหมาย : โดยที่ของทางตะวันตกเกิดจากความเชื่อมั่นในคุณค่าและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์, เพื่อบรรลุความร่วมมือส่งเสริมสนับสนุนการเคารพในสิทธิเสรีภาพของกันและกัน จึงได้เสนอปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขึ้นไว้ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ เป็นมาตรฐานแห่งการอยู่ร่วมกันของมวลมนุษยชาติทั้งหลายในขณะที่ของพุทธศาสนาถูกนำเสนอโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นหนทางดับทุกข์ให้แก่มวลมนุษย์ แต่เนื่องจากบนเส้นทางดังกล่าวนี้ แต่ละคนจะต้องรู้จักรักษาดนเองให้ดีก่อน แล้วจะช่วยรักษาเพื่อนมนุษย์อื่นด้วย ฉะนั้นจึงกลายเป็นผลพลอยได้ในแง่ของการช่วยรักษาสติมนุษยชนนั่นเอง

๕. แนวคิดสองระบบนี้ตั้งอยู่บนคนละพื้นฐานความคิด และมองการใช้ชีวิตร่วมกันของมนุษย์คนละพื้นฐานความสัมพันธ์ : โดยที่ของทางตะวันตกตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบวัตถุนิยม เสรีนิยม ทุนนิยม

บริโภคนิยม อรรถิณนิยม ปัจเจกนิยม และอัตตนิยม และมองการใช้ชีวิตร่วมกันของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งสิทธิ โดยที่ต่างคนต่างใช้และปกป้องสิทธิของตนเองอย่างเต็มที่ ในขณะที่ของพุทธศาสนาดังอยู่บนพื้นฐานความคิดแบบจิตนิยม, วิมุตินิยม และสัมพันธภาพนิยม และมองการใช้ชีวิตร่วมกันของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งเมตตา และพยายามละอวดตาของกันและกัน เพื่อในจิตจะได้มีที่ว่างพอสำหรับคิดถึงหัวอกของเพื่อนมนุษย์อื่น

๖. แนวคิดสองระบบนี้มีเนื้อหาสาระคนละรูปแบบ : โดยที่ของทางตะวันตกอยู่ในรูปแบบของคำประกาศเชิญชวน กติกา สัญญา ข้อตกลงร่วมกันของบรรดารัฐสมาชิกเพื่อมิให้บุคคลหรือรัฐล่วงละเมิดสิทธิของปัจเจกชน รวมทั้งมีองค์กรคอยสอดส่องดูแลให้เป็นไปตามคำประกาศเชิญชวน กติกา สัญญา หรือข้อตกลงนั้น ถ้ามีการล่วงละเมิดก็จะมีการประณามหรือหามาตรการ “sanction” ด้วยวิธีการต่างๆ ในขณะที่ของพุทธศาสนาอยู่ในรูปแบบของหลักวินัยคำสั่ง และหลักกรรมคำสอนให้พุทธสาวกและพุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ (หลักแห่งการเสริมสร้างวินัยในตนเอง) เพื่อเป็นเครื่องรักษาตนให้ดีก่อนแล้วจะช่วยรักษาผู้อื่นให้อยู่เย็นเป็นสุขด้วย ถ้ามีการละเมิดธรรมวินัยดังกล่าว จะรู้สึกผิดและบาปก่อให้เกิดความไม่สบายใจและเป็นทุกข์ทั้งในกาลชาติปัจจุบันและภพภาคหน้า และยังอาจไม่ได้รับรางวัลชีวิตคือการบรรลุนิพพานตามคติแห่งพุทธศาสนา นอกจากนี้ในส่วนของผู้ที่เป็นนักบวชยังอาจถูกลงโทษตามพระวินัยบัญญัติอีกโสดหนึ่งด้วย

๗. ในบรรดาความแตกต่างทั้งหลายเหล่านี้สามารถที่จะนำมาผสมกันก็ได้ : โดยที่แนวคิดแบบตะวันตกเป็นการกล่าวถึงภาวะที่กำลังเกิดขึ้นและเป็นอยู่จริงในมวลมนุษย์ (What the man is) ในขณะที่ของพุทธศาสนาเป็นการกล่าวถึงภาวะที่ควรจะเป็นในมวลมนุษย์ (What the man ought to be) เมื่อนำ ๒ ระบบแนวคิดนี้มาผสมกันก็จะช่วยยกระดับความเป็น “is” สู่ความเป็น “ought” ได้มากขึ้น แล้วจะช่วยขจัดข้อวิตกกังวลของ ไซค์จิตโมโก ที่ว่า ทำอย่างไรที่จะช่วยให้การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพให้แก่ตนเองไม่กลายเป็นการละเมิดสิทธิของเพื่อนมนุษย์อื่น หมดสิ้นไปได้ด้วย แต่การที่จะทำเช่นนี้ได้ก็ต่อเมื่อทางตะวันตกจะต้องเปิดใจให้กว้างและยอมรับข้อบกพร่องบางประการในระบบแนวคิดของตน และมองหาจุดเด่นบางประการในระบบแนวคิดแบบพุทธ แล้วนำเอาจุดเด่นดังกล่าวไปช่วยเติมเต็มในข้อด้อยของทางตะวันตก ก็คิดว่าจะช่วยให้สามารถแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และได้ดียิ่งขึ้นถ้าวรกว่าอีกด้วย

อนึ่ง ข้อเสนอแนะที่พึงมีจากงานวิจัยนี้คือ ทำอย่างไรที่จะสร้างกระบวนการเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกของมนุษย์แต่ละคนเพื่อให้ยึดถือเอาหลักกรรมคำสอนในศาสนาของตนมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างจริงจังมากขึ้น ซึ่งถ้าทำได้ดังนี้แล้วเชื่อว่าจะสามารถช่วยแก้ปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนได้มากขึ้น และจะเป็นกุญแจนำไปสู่สันติภาพถาวรอย่างแท้จริงได้

การอ้างอิง

๑. Soedjatmoko. "Development and Freedom" *Ishizaku Memorial Lectures*, 1979. อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน. (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑
๒. เสน่ห์ จามริก. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน, หน้า ๔๙
๓. พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เขียนคำนำ ใน เสน่ห์ จามริก *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๙-๑๐
๔. สุวรรณ วาศิวรรณ "ว่าด้วยพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน", *วารสารธรรมศาสตร์*, ๑๔, ๓ (กันยายน ๒๕๒๔), ๙
๕. สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และ เสน่ห์ จามริก. (รวมปรารภ) "ศาสนากับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย", ใน *ศาสนาและจริยธรรมในสังคมไทย*, (เชียงใหม่ : โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๓-๑๒๔
๖. เกี่ยวกับความหมายและที่มาของสิทธิมนุษยชน ดู วีระ โลจายะ *กฎหมายสิทธิมนุษยชน Human Rights*. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒), หน้า ๑-๔๑ และดู นพนิธิ สุริยะ *สิทธิมนุษยชน* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๓๗), หน้า ๑-๑๕ และดู กุมพล พลวัน *สิทธิมนุษยชนกับสหประชาชาติ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : กองวิชาการ กรมอัยการ, ๒๕๒๐), หน้า ๒๔๑-๒๔๒ ประกอบ
๗. เกี่ยวกับการมีผลบังคับใช้ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ดู กุมพล พลวัน *สิทธิมนุษยชนกับสหประชาชาติ*. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : กองวิชาการ กรมอัยการ, ๒๕๒๐), หน้า ๓๕-๕๐ ประกอบ
๘. สรุปความจากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ส่วนแปลของ กรมองค์การระหว่างประเทศ *ประมวลความตกลงอนุสัญญาระหว่างประเทศและหลักสากลเกี่ยวกับการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยเป็นภาคี หรือให้การสนับสนุน*. (กรุงเทพฯ : กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, ๒๕๒๓), หน้า ๗-๑๓
๙. สรุปความจากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิของเด็ก ส่วนแปลของ สมชาย กษิติประดิษฐ์ *สิทธิมนุษยชน Human Rights LA 253[S]*. (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔), หน้า ๙๓-๙๖
๑๐. สรุปความจากปฏิญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อหญิง ส่วนแปลของ พิชัยศักดิ์ หวังบุญ ใน *สุภารัตน์ คุปพิพัฒน์ และมลิ พงษ์พงศาวลี. การแสวงหาประโยชน์ทางเพศจากสตรี และสตรีกับกฎหมาย*. (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๔๑-๒๔๔
๑๑. ดู ไพฑูรย์ ดัสเช. *การแบ่งแยกเชื้อชาติและสีผิวกับปัญหาสิทธิมนุษยชน* [เอกสารทางวิชาการหมายเลข ๔๓]. (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕-๑๖
๑๒. *เรื่องเดียวกัน*. หน้า ๕-๖ อ้างจาก E.A. Boateng. *A Political Geography of Africa*, p. 195
๑๓. ดู *เรื่องเดียวกัน*. หน้า ๔ อ้างจากคำกล่าวของ ครูเกอร์ (Kruger)
๑๔. ดู กุมพล พลวัน *สิทธิมนุษยชนกับสหประชาชาติ*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ : กองวิชาการ กรมอัยการ, ๒๕๒๐), หน้า ๑๒๕
๑๕. ดู เดือนเพ็ญ คังชะฤกษ์ "เก็บตก ... เรื่องผู้หญิงจากการประชุมสตรีโลก" *พัฒนาชุมชน*, ๓๔, ๑๑ (พฤศจิกายน ๒๕๓๔), ๑๙
๑๖. ดู หลักคำสอนโดยตรงใน พระไตรปิฎก เล่ม ๑๑/๕๖-๗๒/๖๕-๗๕ ในที่นี้เพื่อที่จะช่วยให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น จึงได้นำเสนอส่วนแปลของ พิชุร มลิวัลย์. *หลักธรรมสำหรับการปกครอง*. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๔), หน้า ๒-๔
๑๗. ดู หลักคำสอนโดยตรงใน พระไตรปิฎก เล่ม ๑๑/๖๔-๗๑/๗๒-๗๔ ในที่นี้เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น จึงได้นำเสนอส่วนแปลของ พระวิสุทธิโสภณ (จันทก์ ชุตินฺธโร). "การเริ่มต้นและความผันแปรของโลก" ใน *อริยธรรม เล่ม ๕*. (เชียงใหม่ : กลุ่มครุฑธรรมเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕-๑๖

๑๘. ดู หลักคำสอนโดยตรงใน พระไตรปิฎก เล่ม ๒๕/๓๐๖/๒๗๒ ในที่นี้เพื่อที่จะช่วยให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น จึงได้นำเสนอ
สำนวนแปลจาก พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) พุทธธรรมฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑),
เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗

๑๙. พระไตรปิฎก เล่ม ๑๓/๗๐๗/๔๘๔-๔๙๐ และ ๒๕/๓๘๑/๓๓๗

๒๐. พระไตรปิฎก เล่ม ๑๖/๔๕๑-๔๕๕/๑๘๗-๑๘๘

๒๑. ดู บทวิเคราะห์ของ สมภาร พรหมทา. "สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา" พุทธศาสนศึกษา, ๑, ๓ (กันยายน-ธันวาคม
๒๕๓๗) : ๓๘-๔๓ ประกอบ

๒๒. ดู อำนวย ยัสโยธา กระบวนการต้องโทษในประมวลกฎหมายอาญากับในวินัยสงฆ์ : การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ (สงขลา
: วิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๓๑), หน้า ๘๒-๙๑

๒๓. พระไตรปิฎก เล่ม ๘/๑๐๘๓/๓๗๒

๒๔. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วินัยมุข. เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓๔ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๕๔

๒๕. ดู เสน่ห์ จามริก. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน, หน้า ๑๖ อ้างจาก Christmas Humphrey (edited) 2nd edition. *The
Wisdom of Buddhism* (London : Curzon Press Ltd., 1979), Introduction p. 21

๒๖. ดู ปรีชา ช้างขวัญยืน. ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘),
หน้า ๑๒๒-๑๒๕

๒๗. เสน่ห์ จามริก อ้างถึง พุ่อด อาจามิ ใน พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน, หน้า ๑๔-๑๕

๒๘. ดู บรรลือ คงจันทร์ (เรียบเรียง) คู่มืออาสาสมัครส่งเสริมสิทธิ สิทธิประชาชนทั่วไป. (กรุงเทพฯ : สมาคมสิทธิเสรีภาพ
ของประชาชน [สสส.], ๒๕๓๓), หน้า ๑๓-๑๔